STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 04230

DER ZEYDE MITN EYNIKL

Der Nister

THE MAX PALEVSKY
YIDDISH LITERATURE COLLECTION

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified. If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

דער נסתר

דער זיידע מיטן אייניקל

אַרויסגעגעבן דורכן
לאה קעסמאַן ליטעראַטור־פאָנד ביים איקוף
ניו־יאָרק

DER NISTOR

Der Zeide Mitn Einikl

Published by
LEAH KESSMAN LITERARY FOUNDATION
OF THE YCUF
New York, N. Y.

PRINTED IN THE U.S.A.
1943

209

דער זיידע מיטן איינקל

(וועגן אַ צווייטן פּאַל אינעם איצטיקן אָקופּירטן פּוילן *)

1.

דער רב ר׳ אהרן מאָנעסעס

ר׳ אהרן מאָנעסעס, דער אַלטיטשקער רב פונעם קליינעם פּויליש־יידישן שטעטעלע מעלעץ, וואָס ניט וויט פון די קאַרפּאַטן, האָט אַזוי פרום געלעבט און זיך אויפגעפּירט, אַז אַפילו די סאַמע פרומסטע האָבן, קוקנ־דיק אויף אים, געטראַכט, אַז ער איז נישט פון אונדזער עולם און אַז ס׳וואָלט אים געפּאַסט געבוירן ווערן גאָר־גאָר פאַרצייטן.

ר׳ אהרן האָט שוין מערסטנס טעג אין וואָך גע־פּאַסט... אַז זיינע נאָענטע מענטשן, ווי דער אַלטער שוחט און שמש, וועלכע פלעגן אים אָפּט באַזוכן, האָבן, זעענדיק זיין הנהגה, אים אָפּט אונטערגעמוסרט, זאָגנ־דיק, אַז ס׳איז ניט רעכט, מע טאָר ניט און ס׳איז קעגן געבאָט, וואָס פאָדערט „וחי בהם״, ד. ה., אַז מע דאַרף

---

*) דער ערשטער פּאַל — „ה ע ש ל אַ נ ש ע ל ע ס״, דערציילונג פון דעם נסתר, איז געדרוקט אין „יידישער קול־טור״, נומ׳ 3, 1943, און דערשינען אין אַ באַזונדער ביכל ביים איקוף.

היטן דאָס געזונט, ווי אַ גוט געשאַנק פון גאָט, — פלעגט ער אַלעמאָל האָבן מיט וואָס זיך צו פאַרענטעפרן און זיך אַרויסדרייען פון זייער מוסר, אויסגעפינענדיק פאַר־שיידענע תירוצים, און דער עיקר טאַקע דעם, וואָס דווקא זיין געזונט פאָדערט פון אים, ער זאָל וואָס ווייניקער עסן.

פון פיש און פלייש האָט ער זיך אָפּגעזאָגט אַפילו אום שבת־יום־טוב, און זיינע גאָרע סעודות, ווען ער האָט שוין יאָ געגעסן, זיינען באַשטאַנען פון אַ המוציא מיט זאַלץ און אויך פון עטלעכע וועלשענע ניס, וועלכע זיינען באַוואָרנט פון פוילעניש און פון ווערעם... און זיין עיקר חיונה האָט ער שוין געצויגן בלויז פון זיינע ספרים, וואָס ער האָט פון זיי די אויגן ניט אָפּגעטאָן ניט בייטאָג, ניט ביינאַכט. בייטאָג, ווי אַלעמאָל אַזאַ, ווי ער, געוויינלעך, לערנט, און ביינאַכט, ווען ער פלעגט אויפשטיין צו פראַווען „חצות", ווי גאָר אַמאָל מיט אַלע תגן — מיט זעצן זיך אויף דער שוועל, מיט אָנשיטן אַ ביסל אַש אויפן קאָפּ און מיט זאָגן דעם „עד אנה בכיה בציון", אַמאָל וויינענדיק אויפן קול און אַמאָל כליפּעג־דיק, ווי אַ קליין קינד — פלעג ער שוין צוריק צו זיין געלעגער ניט אומקערן, ווייל סיי־ווי האָט ער זיך שוין פון שלאָף אַרויסגעשלאָגן און ער האָט אויך די איבעריקע טייל נאַכט נאָר געטאָן און געלערנט.

און באמת: וואָס דען אַנדערש זאָל אַזאַ, ווי ר׳ אהרן טאָן און מיט וואָס אַנדערש זיך באַשעפטיקן. אויב קיין משפחה־לעבן האָט ער, ווי מיר וועלן ווייטער זאָגן, נישט געהאַט, און אויב אויך זיין אייגנטלעכע רב־אַרבעט איז אים קליין געווען און ווייניק צייט פאַרנעמענדיק, מחמת דאָס שטעטעלע קליין און מיט שאלות אויף טעפּל־לעפל האָט מען אים שוין נישט איבעריק באַאומרואיקט, אַפּילו אויך פריער, ווען דער עולם איז נאָך שטאַרק פרום געווען, שטאַרק אָפּגעהיט, מורא האָבנדיק אַריבערצוטרעטן איבער דעם, וואָס מע טאָר ניט אַפּילו, ווי אַ האָר די דין, ובפרט איצט, ווען מע איז גאָר ניט אַזוי מקפּיד און מ׳דערלויבט זיך שוין אָפּט אַוועקקוקן פון אַכטונג געבן אויף גאָר שטרענגער כשרות... אַזוי, אַז קיין שאלות ניט. נו, און דין־תורהס און בוררותן, ד. ה., אויסגלייכן צווישן צוויי צדדים בעת אַ סכסוך און אַ לאָדעניש — אויך נישט, מחמת די געשעפטן אין שטעטעלע נישטיק, און ס׳איז זיך ניטאָ איבער וואָס צו קריגן און צו לאָדן. איז יאָ, איז מיט וואָס דען אַנדערש זאָל זיך פאַרנעמען אַזאַ, ווי ר׳ אהרן, אויב ניט מיט דאַוונען, מיט לערנען, און — אויב ס׳בלייבט אויך צייט אַ ביסעלע — אַ קליין ביסל אויך ווען צו קלערן. נו, טוט ער טאַקע אַזוי: דאַוונט ער, לערנט און קלערט אויך טאַקע, ווען ער האָט צייט... אַז וואָס? — אַז ער איז

ניט זוכה און ניט ווערט ביי גאָט, וואָס ער האָט אים אויף דער וועלט אַראָפּגעשיקט און געמאַכט געבוירן אין אַזוינע יאָרן, ווען דער רב־באַרוף בכלל און אומעטום איז געשלאָגן און אָפּגעפּרעגט, ובפרט אין אַזאַ שטע־טעלע, ווי מעלעץ, וואו ער נעמט, דאַכט זיך, גאָר שכירות אומזיסט...

ער איז שוין שטאַרק אַלט, ר׳ אהרן. די דינע ווייסע האָר פון זיין באָרד, אין וועלכער ער האַלט אַלע־מאָל אַ גלינצלעך־שאַרנדיקע האַנט בעתן לערנען און קלערן, זיינען שוין שיטערלעך־געציילט און די דאַר־לעכע הויט פון די באַקן און קין זעט זיך אים דורך זיי אַדורך, זיין פרום־שאָפּענער, פאַרדמיונטער בליק פון די אויגן, וואָס זיינען אַמאָל געווען קאַרע קאָליר, איז איצט וואַסערדיקלעך־אויסגעלאָשן און אַלע מאָל גע־ווענדט ניט צו דעם, מיט וועמען ער רעדט און וועמען ער האָט צו שטיין אָדער זיצן פאַר זיך...

ווען ער איז פריי פון לערנען, און ווען פאַרקלערט ר׳ אהרן, אַזוי האָט ער אַלע מאָל פאַר די אויגן בילדער פון רבנים פון פאַרשיידענע אַלטע פאַרגאַנגענע צייטן: רבנים מיט תורה, מיט שטעל, מיט אַנזען און מיט פעסטער האַנט אויף אָנפירן מיט גרויסע קהלות און גאַנצע לענדער; רבנים, וואָס לפני מלכים יתיצב, ד. ה., וועלכע האָבן זיך פאַר מלכים מיט שטאָלץ גע־

שטעלט. רבנים, וואָס אָדער זיי גייען בראש פון דער עדה בעת אַ גירוש, ד. ה., ווען מ׳האָט דאָס פאָלק פון אַ געוויס אָרט אַרויסגעטריבן, טראָגנדיק אַ תורה אין די הענט און טוליענדיק זי, ווי מע טוליעט אַ קראַנק קינד פאַר קעלט, ווי דער אברבנאל, למשל, בעת גירוש שפּאַניע. אָן אַנדערש מאָל זעט ער אַ רב — רבניש געקליידט, איינגעאַנצן אין יום־טוב אָנגעטאָן, ווען ער האָט געדאַרפט קומען פאַר אַ קייסער אָדער פאַר אַ שררה און וואָס אויב ער וועט די בקשה ניט פועלן, וועט דער סוף זיין אַ שלעכטער אי פאַר די, וואָס האָבן אים געשיקט, אי אויך פאַר אים, פאַרן געשיקטן אַליין... ער זעט אים מיט ווערטער פון וידוי אויף די ליפּן און ווי אַזוי פון אונטערן אויסערלעכן יום־טוב איז ער אויך אין תכריכים אָנגעטאָן אויפן פאַל, אויב אויפן אָרט, וואו ער דאַרף קומען אין זיין פאַרטיידיקונג־וואָרט זאָגן, וועט אים דער סוף טרעפן... ער זעט ווייטער, ווי בעת אַ גזר, אַ גזרה, ווען דאָס פאָלק איז געשטעלט געוואָרן פאַר אַ נסיון: אָדער צו פעלשן אין דער אמונה און איבערגיין צו אַ צווייטער, אָדער אַריינקומען, ווי אַזוי רבנים, האָבנדיק פאַר זיך די גאַנצע עדה אין שול פאַר־זאַמלט, האָבן מיט חלפים אין די הענט געמאַכט די ברכה „על השחיטה“ און ווי אַזוי איינער דעם אַנדערן האָט דערנאָך גענומען קוילען אָן רחמנות: אַלט — יונג,

טאַטעס — קינדער, מענער — ווייבער ביז לעצט, ד. ה., ביז דער לעצטער האָט זיך אַליין געקוילעט.

דאָס דעמאָלט — אַמאָליקע רבנים און היינט — ער, ר׳ אהרן, וואָס ?... ר׳ אהרן פאַלט ביי זיך שטאַרק אַראָפּ, ווען ער נעמט דורכפירן אַ פאַרגלייך צווישן זיך און יענע, צווישן איצט און פאַרצייטן און ווען ער טוט זיך געדאַנקלעך אַ רוק אַרויף העכער צום שלשלת־היחוס, ד. ה., צו דער דורותדיקער רבנים־קייט, און יענער דערזעט זיין אייגענע נישטיקייט, איבעריקייט און נישט־באַרופן זיין צו גאָרנישט... ער פאַלט ביי זיך שטאַרק אַראָפּ, און ער פּרואווט אַמאָל אַרויסגעבן זיינע אויסבאַהאַלטענע געדאַנקען אויך פאַר אַנדערע, ווי פאַרן אַלטן שוחט און שמש, וועלכע באַזוכן אים אָפט, אַ פרעג געבנדיק אַמאָל פון דער העלער הויט און אומגעריכט פאַר יענע:

— האַ, ווי מיינען יידן, ווען, חלילה, די שעה זאָל ניט זיין, ווען ס׳זאָל זיך איצט מאַכן אַ גזר, אַ גזרה, און ס׳זאָל זיך פאָדערן קידוש־השם — צי וואָלטן זיך געפונען אַזוינע, וואָס וואָלטן דעם האַלדז אונטערן חלף געשטרעקט, ווי בימי כמעלניצקי, בימי גאָנטאַ, למשל ?

— וואָס פאַלט אים איין, ר׳ אהרנען ? — פלעגן יענע באַוואונדערן זיין פראַגע. — באַהיט גאָט, אָבער אַוודאי וואָלטן זיך געפונען.. לא אלמן ישראל, יידן,

הייסט עס, זיינען נאָך נישט אַזוי אָרעם און אויסגע־הוילט פון צו האָבן אַזוינע, וואָס אין אַ עת־צרה וואָלטן נאָך געווען מוט געהאַט ניט אַנידערצופאַלן מיט גע־בראָכענע קני פאַרן שונא, פאַרן צורר.

— אַזוי זאָגן זיי ? — זאָגט דעמאָלט אהרן און זיין אַלט־אָפּגעלעבט פּנים ווערט אים לעבעדיק־אויפגע־לויכטן און ער קוקט איצט יאָ אין די אויגן פון די, מיט וועמען ער האָט צו טאָן און וועמען ער האָט צו שטיין אָדער זיצן פאַר זיך, — יאָ, זאָגן זיי ? נו, ווי ווער, למשל ?

— וואָס הייסט ווער ? אָט ווי איר, ר׳ אהרן אַליין... און אויך אַנדערע.

— אַזוי מיינען זיי ? — מאַכט ר׳ אהרן מיט דער האַנט אַוועק און קערעוועט אָפּ דעם קאָפּ פון בושה און באַשיידנקייט און פון נישט גלויבן כלומרשט צו פאַר־מאָגן דאָס, וואָס אַנדערע גלויבן יאָ צו זען אין זיין פאַר־מעגן.. אין האַרצן אָבער בלייבט ער דאָך אַ קליין ביסעלע צופרידן און אַפילו מיט עטוואָס איבער־נעמערישן שטאָלץ דערפילט, וואָס אויב גאָט, הייסט עס, האָט אים נישט געשענקט מיט עפּעס זיך אַרויסבאַווייזן, איז על־כל־פּנים, בכוח, זאָגן מענטשן, איז ער יאָ אויף עפּעס פייאיק, ווען מע וואָלט באַדאַרפט. און דאָס איז דאָך אַ האַלבע טרייסט און אַ שטיק באַרעכטיקונג פאַר

ר׳ אהרנען. אָבער... יעדעס מאָל, ווען ער האָלט דערביי כאַטש אויף העלפט געטרייסט צו זיין, אַזוי קומט אים אויפן זכרון אַ זאַך, וואָס שלאָגט אים אָפּ צוריק און מאַכט אים ווידער אין מרה־שחורה פאַרזינקען, באַ־וויזנדיק אים, אַז ער איז פּאָרט טאַקע ניט דער און ניט אַזאַ, אויף וועמען מע קאָן אויסשטעלן און זיך פאַרלאָזן.

און דאָס איז זיין איינציקל איציקל, וואָס לויט אַלע לאָגעס, וואָלט ער זיך באַדאַרפט פון אים אָפּזאָגן און אים פון האַרץ אַרויסרייסן. אָבער ער קאָן ניט... צי דערפאַר, ווייל איציקל איז אים איינער פון זיין שטאָם געבליבן, צי איבער איציקלס מעלות, וואָס ער האָט קליינערהייט אַרויסבאַוויזן און וואָס אַפּילו, ווען ער האָט, עלטער ווערנדיק, זיי פאַרלוירן, קאָן דער זיידע זיי ניט פאַרגעסן, צי איבער ביידע זאַכן אינאיינעם, נאָר ער קאָן ניט. ניט געקוקט דערויף, וואָס אַנדערע, אַפּילו ניט קיין רבנים, ווען ס׳מאַכט זיך, אַז קינדער שטעלן זיי זיך קעגן און גייען אַוועק אין ניט קיין געוואונטשענע פאַר זיי דרכים, זאָגן זיך יאָ אָפּ פון זיי און טוען זיי פון גאָרער קרובהשאפט אויסמעקן. ער — ניט.

.2

איציקל, ר׳ אהרן מאָנעסעס אייניקל

ער איז אים געבליבן אַן איין־און־איינציקער פון זיין גאַנץ הויז־געזינד, וואָס איז אויסגעשטאָרבן: צו־ערשט די רביצין, דערנאָך זיין איינציקע טאָכטער, דער־נאָך איר מאַן, זיין איידעם, דערנאָך אויך די עלטערע קינדער פון דער טאָכטער, וואָס זיינען נאָך איר אַוועק. איציקל האָט זיך קליינערהייט שטאַרק געקלעפּט צום זיידן, וועלכער האָט אים פאַרביטן טאַטע־מאַמע. ער האָט אים אין מויל געקוקט, אויספאָלגנדיק אַלץ, וואָס יענער האָט פון אים געפאָדערט; ער האָט זיך גוט גע־לערנט ביי מלמדים, און אויך ביים זיידן, וואָס האָט אים געהאַט צו געבן מער פון די מלמדים. נאָר מיטאַמאָל, אַז איציקל איז אַלט געוואָרן אַ יאָר צוועלף־דרייצן, האָט ער זיך גענומען אַרויסרוקן פון זיידנס רשות און השפּעה. צי חברים האָבן דאָ געווירקט, צי ער האָט זיך אַליין מיטאַמאָל געענדערט, נאָר איציקל איז אַוועק קרום: אַזוי ווי פריער שטיל, באַשיידן און נישט באַמערקט צווישן קינדער, אַזוי האָט ער זיך איצט גענומען הערן פון צווישן די זיין גלייכן אונטערוואַקסנדיקע יוגנט־לעכע, ווי גאָר אַ טיכטיקער אָנטיילנעמער אין אַלע שטיפעריייען און געשלעגן, און זיין נאָמען איז אַלעמאָל געווען פאַרמישט אין אַזוינע אונטערנעמונגען, וואָס אַז

דער זיידע האָט זיך פון זיי דערוואוסט, האָט ער גרויס צער געהאַט און ער פלעגט אַזש אַ שטיקל באָרד אין מויל אַריינכאַפּן, ער זאָל ניט אַרויסזיפּצן אָדער אַרויס־שרייען פאַר צער... ס׳איז רעכט געווען, אַז שפּעטער אַ ביסל זאָל איציקלס נאָמען דערגרייכן צום זיידנס אויער אין פאַרבינדונג מיט אַזאַ זאַך, ווי שפּאַצירן מיט מיידלעך הינטער דער שטאָט, מיט עלטערע און יינגערע פון זיך, וואָס גאָט ווייסט, צו וואָס אַזוינס קאָן דערפירן.

ער האָט זיך אַפילו אויסערלעך געביטן, איציקל: אַזוי ווי פריער אַ געוויינלעך, דאָר יידיש יינגעלע, אַזוי האָט ער איצט מיטאַמאָל גענומען אַ וואַקס טאָן אין די אַקסל, אין דער הויך און אין דער ברייט, אַז די קליידער זיינען אויף אים צו אָפט ענג געוואָרן און האָבן נישט געקאָנט דעריאָגן זיין וואוקס. אויך די באַוועגונגען מער האַסטיקער און אויפגעריסענער, ווי ביי אַזאַ, וואָס ווערט דערצויגן אין אַזוינע הייזער, ווי ער. און דאָס איינ־ציקע, וואָס איז אים יאָ פון זיין שטאַם און ירושה גע־בליבן, זיינען געווען זיינע קאָרע אויגן, ענלעכע אויפן זיידנס; אָבער ווען דעם זיידנס בליק שוין אויסגעלאָשן, שאָפן־פרום און אַלעמאָל געווענדט ווי אויף צוריק, צום נעכטן, אייערנעכטן און פאַרגאַנגענעם — האָט איציקלס בליק געבלאָנדזשעט מיט פייער פון פאַרויסבליקן און אַריבערקוקן איבער אַלץ, וואָס געשעט פאַר אים דאָ

און איצט, און ווי זוכנדיק דאָס געגאַרטסטע און דאָס געוואונטשנסטע אין דעם, וואָס שטייט אים ערשט ווייטער און שפּעטער פאַר. און ווייטער אין אַלעם איבעריקן ער—דער היפּוך פון זיידן: ווען יענער אויס־געבראָכן פון תאוות, ער — פול אימפּעטפּולע אַפּעטיטן, הן צום עסן, וואָס ער האָט געשלונגען שטיקערווייז, הן צו אַלע אַנדערע זאַכן, וואָס זיין זיידע האָט אַפילו אין די יאָרן, וואָס איצט איציקל, פון זיין קיין אַנונג ניט געהאָט.

ס׳טרעפט זעלטן אָבער ס׳טרעפט דאָך, ווען מיט־גלידער פון איין משפחה זייַנען אַזוי ווייט ניט ענלעך איינער אויפן צווייטן, אַז ס׳איז קיין סימן ניט צו דער־קענען, אַז זיי שטאַמען פון איין שורש אַרויס.

— ס׳נאָך דאַנקען השם יתברך, — פלעג שפּעטער זיך זאָגן דער זיידע ר׳ אהרן מאָנעסעס, ווען ער פלעג טראַכטן וועגן זיין אייניקל, — וואָס איציקלס בלוטן, וועלכע קאָכן אין אים אַזוי שטאַרק און וואָס וואָלטן אים געקאָנט פאַרפירן אויפן וועג פון באַפרידיקן הויל און בלויז זיין היציק־צעפּאַלאָכעטן חומר, האָט ער די לעצטע צייט גענומען אויסנוצן און פאַרווענדן — כמעט אויך ניט אויף דעם, וואָס דעם זיידן איז ניחא, אָבער פאָרט דאָך בעסער, ווי סתם אַ זולל־וסובא, ווי אַזאַ, פאַר וועמען

יידן זאָלן מוזן זייערע טעכטער אויסהיטן, אָדער אַן אַנדער זיטלעך־פאַרדאָרבענער.

ווייל, יאָ, ווייל איציקל האָט זיך די לעצטע צייט אַ נעם געטאָן אין גאָר אַן אומגעריכטער זייט — אין דער זייט פון גאָר לינק־פאַרבאָטענער פּאָליטיק — אַ זאַך, וואָס אַפילו אין גאָר גרויסע שטעט פאַרנעמען זיך דער־מיט בלויז איינציקע און געציילטע, ובפרט אין אַזאַ שטעטל, ווי מעלעץ, וואָס קיינער האָט דערמיט ניט צו טאָן, קיינעם קריכט עס אין קאָפּ ניט און מ׳ווייסט דער־פון בלויז פון אויסלייענען אַמאָל וועגן דעם אין די בלעטער... אַוודאי איז אויך דאָס ר׳ אהרנען ניט צום האַרצן געווען, ווייל וואָס קער זיך אָן מיט אים און מיט דעם, וואָס שטאַמט פון אים, אין אַזוינע זאַכן זיך גאָר צו מישן, און אַוודאי האָט ר׳ אהרן ניט דאָס געמיינט, דערציענדיק דאָס קינד פון זיין קינד...

ער האָט זיך געמוזט צעגיין מיט איציקלען. געוויסע באַלעבאַטים, שטאַרקע קעגנער פון איציקלס זאַך, האָבן אים דערצו געצוואונגען, פירהאַלטנדיק אים אַלעמאָל אין קלויז, וואו ער פלעג זיך מיט זיי באַגעגענען, מיט אַ פראַגע־שטאָך און מיט גיפט:

— האַ, ר׳ אהרן, אייער איציקל מיינט טאַקע באמת איינצופירן ביי אונדז דאָס, וואָס דאָרט? — און דערביי

פלעגן זיי אַ וואונק טאָן צו דער מזרח־גרענעץ, מיינענ־דיק רוסלאַנד.

— האַ, — פלעגן זיי אַן אַנדערש מאָל אַ פרעג טאָן, — ער מיינט טאַקע באמת צו באַגליקן די גאַנצע וועלט מיטן מלכות הקאָזאַקן, ביי זיי בלייבט עס, — פלעגן זיי ווייטער אַהין אָנווייזן, מיינענדיק די באָלשעוויקעס.

ר׳ אהרנען האָט דאָס זייער געערגערט, ניט זייענ־דיק אימשטאַנד צו פאַרטיידיקן, וואָס יענע האָבן גע־טאַדלט, אי מחמת זיין אָפּהענגיקייט פון באַלעבאַטים, ביי וועלכע ס׳איז די מאה און די דעה, און אי אויך דערפאַר, וואָס ער אַליין האָט דאָך אויך ניט מיט־געשטימט מיט דעם, אין וואָס איציקל האָט זיך אַזוי פאַרגלויבט און פאַרקאָכט אַריינגעלאָזט.

נו, און איציקל אַליין האָט זיך, סוף־כל־סוף, פון גרוס פאַרקאָכטקייט דעראַרבעט דערצו, אַז ווער ס׳האָט באַדאַרפט האָט זיך דערוואוסט, אַז ער איז אַ שטיק הויפּט און אָנפירער פון יענע קרייזן, וועלכע ער שאַפט און גרינדעט גאָר ניט מיטן גוטן מיין און לטובת דער מלוכה... מ׳האָט זיך אויך דערוואוסט, אַז אַלע זיינע אויפטוען אויף זיין פאַרבאָטענעם געביט זיינען ניט בלויז אין זיין קאָפּ געבוירן, שאַפנדיק אַלץ אויף זיין אייגענער ביט־רייפער, יוגנטלעכער אחריות, וואָס וואָלט זיך נאָך געלאָזט האַלב פאַרצייען, נאָר אַז ער שטייט

אין פאַרבינדונג מיט עפּעס העכערס פון זיך, מיט עפּעס איינער אַן אָרגאַניזאַציע אין אַ געוויסן צענטער, פון וואַנען ער באַציט סיי מינדלעכע באַפעלן, סיי דרוק־זאַכן, אין דער פאָרם פון פלוג־בלעטלעך, בראָשורן אויף צו פאַרשפּרייטן צווישן די יעניקע, וועלכע געפינען זיך אונטער זיין אָנפירנדיקער ווירקונג.

און אָט, כאָטש ער איז נאָך זייער יונג געווען, איציקל, נישט מער ווי אַ יאָר זעכצן־זיבעצן, ווען דער שטראָף־געזעץ איז נאָך בנוגע אַזוינע ניט אַזוי חל, ווי אויף גרויסע, דאָך איז מען זיך מיט אים באַגאַנגען שוין דווקא יאָ, ווי מיט אַ גרויסן, און אין איינער אַ נאַכט, ווען זיין זיידע האָט געהאַלטן אינמיטן פּראַווען זיין „חצות״, האָט מען אין רבס שטוב אָנגעקלאַפּט און פּוי־לישע זשאַנדאַרמען האָבן זיך באַוויזן. זיי האָבן פריער געמאַכט אַן אונטערזוכונג, וו ס׳פּירט זיך, און דערנאָך איציקלען, דעם בעל־דבר, פאַרנומען, וואוהין מע דאַרף.

דעם זיידנס האַרץ איז געווען געבראָכן, אי פון בזיון, וואָס אים, אַ רב און אין זיין עלטער, איז אויסגעפאַלן צו זיין פאַרמישט אין האָבן אַ שייכות צו אַזוינס, וואָס האָט געקאָנט וואַרפן אַ חשד אויף זיין אייגענער כשרות; און אי אויך פון ווייטיק, וואָס מ׳האָט איציקלען פון געלעגער אַראָפּגענומען און מ׳איז זיך מיט אים גאָרניט איידל באַגאַנגען, נאָך אין שטוב זייענדיק, ובפרט, ווער ווייסט,

וואָס ס׳וועט מיט אים דאָרט, ניט אינדערהיים, געשען.

ר׳ אהרן האָט אויף זיין באַדויערנדיקער עלטער געמוזט טאָן, וואָס ער קאָן און קענען האָט ער גאָרניט געקאָנט, אויסער גיין בעטן צו יענע קעגנעריש־געשטימטע באַלעבאַטים, מע זאָל פאַר זיין איציקלען אַ גוט וואָרט זאָגן און, אויב מעגלעך, אַ פּאַפּיר מיט חתימות דערלאַנגען אין געהעריקן אָרט. יענע האָבן אים נאָך שלעכטלעכן מוסר און בייזלעכע בליקן, געווענדט אויף אים, אים צוגעזאָגט. און מ׳ווייסט ניט, צי זיי האָבן טאַקע וואָרט געהאַלטן און זיך משתדל געווען און זייער השתדלות האָט געהאָלפן צי ניין, צי נאָר דערפאַר, וואָס איציקל איז טאַקע נאָך יונג געווען און טאַקע נאָך ניט קיין בר־עונשין, ד. ה., וואָס מע האָט נאָך צו אים די גאַנצע האַרבקייט פון געזעץ ניט געקאָנט אָנווענדן, און דערפאַר האָט מען אים אין אַ צייט אַרום פון געפאַנגענ־שאַפט אַרויסגעלאָזט. דאָס ווייסט מען ניט, מע ווייסט אָבער יאָ, אַז נישט געקוקט אויף זיין יוגנט, האָט איציקל, זייענדיק אין טורמע, קיין האָניק ניט געלעקט און דאָס איז צו זען געווען אויף זיין פּנים, וואָס איז געווען בלאַס געשטעמפּלט, אַרויסקומענדיק פון טורמע, ווי אויך אין דעם מער גרעסערן ערנסט, וואָס ער האָט מיט זיך אין זיין קליין פּעקעלע זאַכן צווישן אַנדערע פון דאָרט מיט־געבראַכט.

ס׳האָט אים אָבער ניט אָנגעלערנט, איציקלען פאַר־קערט, ער איז אַרויס אַ נאָך מער געשמידטער און איינ־געגלויבטער אין זיין זאַך. ער האָט אַפילו קיין טאָג ניט אָפּגערוט און האָט זיך גלייך אַ וואָרף געטאָן צו זיינע קרייז־חברים, מיט וועלכע ער האָט פאַרן אַרעסט אָנ־געפירט און בעתן אַרעסט — געווען צעשיידט. נאָך מער: ער האָט זיך איצט אַ נעם געטאָן מיט גרויס פלייס אַריינצודרינגען אויך אין אַזוינע קרייזן, וואָס פריער האָט ער צו זיין קיין צוטריט ניט געהאַט — די יידישע און ניט־יידישע באַלמעלאָכעס און געזעלן, נישט ווי פריער, ווען ער האָט צו טאָן געהאַט בלויז מיט זיין גלייכן, מיט יוגנטלעכע פון באַלעבאַטישן מיטלשטאַנד.

ער האָט, ניט געקוקט דערויף, וואָס ער האָט גע־וואוסט, אַז ער געפינט זיך איצט אין געוויסן שוואַרצן צעטל ביי דער פּוילישער דעפענסיווע, וועלכע האָט די אויפגאַבע אַכטונג צו געבן און אין אויג צו האַלטן אַלץ, וואָס איז פאַרדעכטיק, בפרט אַזוינע, וואָס האָבן שוין אַמאָל אַ שטראָף באַקומען און פאַר געוויסע זינד אָפּגעזעסן און אַז אויב ער וועט זיך נאָך אַמאָל פאַר־זינדיקן, וועט די שטראָף שוין זיין פיל האַרבער און מער דויערנדיקער — נישט געקוקט דערויף האָט איציקל זיך ניט געשאַנעוועט און באַלד גלייך נאָך זיין באַפרייאונג האָט ער זיך ווידער און נאָך מיט מער

אייפער אַ לאָז געטאָן צו זיין זאַך, וועלכער ער האָט זיך מיט זיין גאַנצער יוגנטלעך־פאַרגלויבטער באַגייסטערונג געווידמעט.

ער האָט נאָר, געמענדיק איצט אין אַכט זיין זיידנס לאַגע אין שטאָט, זיך פון אים אַרויסגעצויגן און זיך איבערגעזעצט אין אַ וואוינונג פון עפּעס איינעם אַן אָרעם־אָפּגעפּאָרענעם באַלמעלאָכע, אין אַ זייטיק געסעלע, אין אַ פאַררוקט שטיבעלע פאַרשטעקט. ער האָט לפנים איבערגעריסן מיטן זיידן, ווי דער זיידע — מיט אים, אָבער דאָס האָט דאָך ניט געשטערט זיי זאָלן זיך פון צייט צו צייט אויך זען, ווען איציקל פלעג זיך אַריינכאַפּן אַ קוק טאָן און געוואויר ווערן צום זיידן. דער זיידע פלעג,ביים באַגעגענען, שטיל אונטערזיפצן און אים באַדויערן, און כאָטש ער האָט געפילט די פרעמדע לופט, וואָס איציקל ברענגט מיט זיך מיט פון זיין פינצטער־פאַררוקטן באַלמעלאָכישן געסל און אויך די גייסטיקע אָנגעפּרעמדקייט, וואָס האָט זיך צווישן זיי געשאַפן, האָט ער דאָך, דעם אמת געזאָגט, ניט אויפ־געהערט צו איציקלען מיט ליבע זיך באַציען.

איציקל פלעגט, קומענדיק געוואויר ווערן צום זיידן, אַריין צו אים מיט ווינט, מיט אימפעטלעכער האָפערדיקייט און מיט די הויך־ און ברייט־צעוואַקסענע אַקסל, פאַר וועלכע דעם זיידנס טיר איז ווי צו נידעריק

און ענג געוועזן, און טרעפנדיק דעם זיידן ביי זיין גע־וואוינלעכן טועכץ — ביים לערנען, פלעג ער היימיש־צוגעלאָזט און אויפגעלעבט אַ זאָג טאָן:

— האַ, זיידע, וואָס מאַכסטו? וואָס לערנסטו? — און דערביי פלעג ער אויך כאַפּן אַ קוק אַריין אינעם ספר, וואָס ליגט פאַר יענעם, און ווייטער אַ זאָג טאָן: — האַ, זבחים ומנחות? — איי, זיידע, האָסט נאָך אַלץ אינ־זינען דעם בית־המקדש, וואָס איז אויף דער וועלט נישטאָ און כהנים און קרבנות, וואָס קיינער דאַרף ניט?

— און ווער, — פלעג ר׳ אהרן אָפּענטפערן אין זעלבן היימיש־צוגעלאָזטן טאָן — ווער האָט דאָס איציקלען געזאָגט, אַז קיין בית־המקדש איז ניטאָ און אַז קיין כהנים און קרבנות דאַרף מען ניט? אָט איז דאָך ער, איציקל, אַליין אויך, דאַכט זיך, אַ שטיקל כהן אין אַ בית־המקדש, וואָס קיינער זעט ניט, און עפּעס איז ער אויך דאָרט, דאַכט זיך, מקריב, וואָס דאָס זעט מען שוין דווקא יאָ: זיינע יונגע יאָרן, וואָס גייען אים אַוועק און וואָס ס׳איז זיי שווער דערנאָך צוריק צו כאַפּן!

— זאָרג זיך ניט, זיידע, פאַר מיינע יאָר, — פלעג איציקל אָפּענטפערן מונטער־אויפגעלייגט און ס׳האָט אויסגעזען, אַז אָט־אָט וועט ער, ביי די ווערטער, דעם זיידן גוט־ברודעריש אין פּלייצע אַ קלאַפּ טאָן, פאַר־זיכערנדיק אים, אַז זיין זאָרג איז אַן אומזיסטע.

— נישט זאָרגן, זאָגסטו? איז נישט! — פלעג ר׳ אהרן ענטפערן און ווידער ניט אויפהערן אונטערזיפּצן, קוקנדיק אויף איציקלען אי מיט באַדויערונג, ווי אַלע מאָל אַ פאָטער, ווען ער זעט, אַז דאָס קינד גייט אים אַוועק קרום און אין שאָדן, און אין דער זעלבער צייט אויך מיט אויסבאַהאַלטענער ליבע, וואָס מאַכט, נישט געקוקט אויף אַלץ, דעם פאָטערס האַרץ צו דעם זיך ציען.

אָט אַזוי פלעגן זיי זיך דורכשמועסן און יעדערער איז, באַטירלעך, ביי זיינעם געבליבן: איציקל ביי זיין אָפּגעפרעמדטן טועכץ און דערוויטערט־זיין פון זיידן, און דער זיידע צווישן חוב און ליבע געענגט און צו־זאַמענגעדריקט, ווען איינס האָט געפאָדערט, ער זאָל זיך אינגאַנצן אָפּזאָגן פון איציקלען, און דאָס צווייטע האָט אים ניט דערלאָזט דערצו... נאָך מער: ס׳איז אפשר אַ סוד, אָבער אַן אמת, אַז ווען ר׳ אהרן פלעג אַמאָל בלייבן אַליין נאָך אָט אַזאַ באַזוך פון איציקלען און אים נעמען נאָכדענקען, אַזוי פלעג ער אַפילו שטילערהייט מקנא זיין, זעענדיק, ווי יענער, איציקל, נאָך אַזוי יונג, און דאָך שוין איבערפולט מיט אַזאַ געטריישאַפט צו זיין זאַך, וואָס איז אים טייער, ביז ניט צו זען און ניט צו מערקן די סכנות, וואָס לויערן אויף אים אָט־אָט הינטער זיינע פלייצעס — דאָס, וואָס ער, ר׳ אהרן, ווי אים האָט געדאַכט, האָט זיך ניט געפילט פּייאיק אַרויסווייזן בנוגע

זיינע פייאיקייטן. און אָט דאָס איז אהרנס פרואוו געווען, וואָס האָט אים פיל ערגערניש פאַרשאַפט, באַווייזנדיק אים, אַז אויב אין אַזאַ קלייניקייט איז ער אַזוי שוואַך און הינטערשטעליק, הייגט וואָס וואָלט שוין געווען, ווען ס׳פאָדערט זיך פון אים עטוואָס גרעסערס און מער וויכטיקס.

אָבער . . . לאָמיר אים לאָזן ביי זיין ערגערניש, ווייל באַלד וועלן מיר אַריבערגיין צו דערציילן, וואָס מיט אים איז געשען, פונוואַנען ס׳וועט זיין אַרויסצוזען, אַז ר׳ אהרן האָט אַ טעות געהאַט אי בנוגע זיך אַליין, זיך ניט דערשאַצנדיק, און אי אויך בנוגע זיין אייניקל איציקל, ווען ער האָט, לויט אונדזער מיינונג, פאַלש געמיינט, אַז זיין אויסבאַהאַלטענע ליבע צו יענעם איז פון יענעם ניט קיין פאַרדינטע...

ס׳וועט זיך דאָ האַנדלען פון איצט, פון דער צייט פון דער מלחמה מיטן פאַשיזם, בעת וועלכער אונדזערעביידע צוויי, דער זיידע מיטן אייניקל, זיינען אומגעקומען און קרבנות געפאַלן. און — אַזוי ווי מיר האָבן זיך געקענט מיט זיי, מיט די קרבנות, אַזוי האַלטן מיר פאַר נויטיק זיך באַקענען אויך מיטן תליון זייערן... מיט איינעם אַ געסטאַפּאָ־הויפּטמאַן מיטן נאָמען היינריך דרייער, וואָס צו אים גייען מיר איצט גלייך אַריבער.

אָט איז ער:

3.

דער געסטאַפּאָ־הויפּטמאַן, היינריך דרייער

ער שטאַמט פון אַלבאָנאַ — אַ פאָרשטאָט פון האַמבורג, ער האָט אַ טיפן בייל פון אַ פאַרהיילטער וואונד אין קין־באָרד — אַ רעשט פון דער ערשטער אימפּעריאַליסטישער מלחמה, וואָס איז אים פאַרבליבן פון אַ שאַרפן האַק פון אַ קאָזאַקס אַ שאַשקע בעת אַ האַנטגעפעכט אין גאַליציע.

ער האָט נאָכן קריג געדינט אַלס ביוראָ־אָנגעשטעלטער אין איינער אַ האַמבורגער פירמע מיטן נאָמען „באַכמאַן עט קאָמפּ.‟ פאַר אַזאַ קליינעם געהאַלט, וואָס האָט אים קוים געקלעקט אַפילו זיינע בחורישע הוצאות צו דעקן. ובפרט ניט געקלעקט, ווען ער האָט פאַרטראַכט זיך צונויפגיין מיט איינער אַ געזונטער רויטבאַקיקער מויד מיט אַ הויך־פולן בוזעם, וואָס איז אים שטאַרק געפעלן.

ער האָט זיך דערום אַלעמאָל געבייזערט אויפן קריג, וואָס האָט זיך געענדיקט ניט, ווי מ׳האָט געמיינט, און ווי דער דייטשישער קייזער האָט צום אָנהייב קריג זיינע דייטשישע אונטערטאַנען פאַרשפּראָכן, און ער האָט אויסבאַהאַלטן אַ שטאַרקע שנאה צו די שולדיקע אין דער דייטשישער נידערלאַגע, וואָס אין דער רעוואָלוציע פון 1918 האָבן זיי דעם דייטשישן פאָלק כלומרשט אַ

מעסער אין רוקן דערלאַנגט. דאָס האָט געמיינט די דעמאָקראַטן, סאָציאַל־דעמאָקראַטן, קאָמוניסטן א. אַנד., וואָס זיינען פון יידן אָנגעהעצט און אונטערגעקויפט געוואָרן, ווי געוויסע דייטשישע „פּאַטריאָטן" האָבן דעם פאָלק געגומען איינרעדן.

אויך ער, אָט־דער דרייער, האָט זיך געלאָזט איינרעדן און האָט שטאַרק ביטערן האַס געטראָגן אויף די, אויף וועלכע מ'האָט אים אָנגעוויזן. נישט אַלע אָבער פון די אָנגעוויזענע האָט ער פאַר די אויגן געהאַט, נאָר די פירמע „באַכמאַן עט קאָמפּ." האָט אים געשטעקט, ווי אַ ביין אין האַלדז: זי פאַרלאָזן און אַוועקגיין דינען ערגעץ אַנדערש האָט ער ניט געקאָנט, ווייל קיין אַנדער שטעלע איז נאָכן קריג ניט אַזוי לייכט געווען צו געפינען, און יאָ דינען אין די יענצייטיקע באַדינגונגען האָט געהייסן דינען, ווי ס'געהער, דינען, ווי ס'פאָדערט זיך: געהאָרכזאַם, אונטערטעניק און מיט גרויס הכנעה פאַרן באַלעבאָס.

— יאָוואָל, הער באַכמאַן, ס'ווירד געמאַכט, — פלעג ער מוזן שטיין שטראָם אָנגעשטרענגט אַלעמאָל מיט אַ וואָרט פון דינסט־גרייטקייט פאַרן באַלעבאָס, אויף צו הערן און אויספאָלגן, ווען ער האָט פון יענעם אַ וואָסער ניט איז באַפעל געקראָגן: זאָפאָרט, הער באַכמאַן... אָבער, ווי נאָר ער פלעג זיך אָפּקערעווען

פון באַלעבאָס, אַזוי איז אים די הינטישע הכנעה פון פּנים אַראָפּ, דאָס האַלב־זיסע שמייכעלע, וואָס ער האָט אויף זיך אַרויפגעצויגן, שטייענדיק פאַר יענעם, האָט זיך פון אים אָפּגעטאָן, און אַ בייזע טעמפּע פינצטערניש פלעג זיך אויף אים אָנרוקן, ווי נאָר ער איז אַליין געבליבן, אָדער מיט אַנדערע זיין־גלייכן אָנגעשטעלטע, פאַר וועלכע ער האָט קיין מורא ניט געהאַט, אַז מ׳וועט אים אַרויסגעבן, ווען ער וועט, אין כעס זייענדיק, אַרויס מיט אַ פאַרשטיקטער קללה אָדער מיט זידלערייען בנוגע זיין באַלעבאָס.

אָט־דער באַכמאַן איז דער שונא פון אַלע אַזוינע, ווי ער, דרייערס, וואָס אויף זייער חשבון לעבט זיך אים אַזוי ברייט, מיט אַ צען־צימער־וואוינונג, מיט אַ פּאָר אויטאָס, ווייל איינער איז אים קאַרג, מיט אַ גרויס־צעלייגט געשעפט אין שטאָט, מיט גרויס קרעדיט אין דייטשישע בענק און מיט פיל געלט־פונטן און דאָלאַרן איינגעלייגט אויך אין אויסלענדישע בענק. אָט דאָס איז דאָך דער, וואָס איבער אים קאָן ער, דרייער, זיך ניט צונויפגיין מיט דער היכער, פול־געפאַקטער, רויט־באַקיקער מויד, וואָס ער האָט זיך אָפּגעקליבן לויט זיין געשמאַק, און וואָס ער היט זי אָפּ אַ גאַנצע און ניט־אָנגערירטע ביז דער חתונה, און וואָס כדי צו באַפרידיקן זיינע בחורישע באַדערפעניש מוז ער אַלע ערב אַרויס־

גאַנג־טעג, פון שבת אויף זונטיק, אַוועק אין די געוויסע זנות־געסלעך אויף צו פֿאַרברענגען די שבתדיקע נאַכט מיט אַ געקויפטער פרוי פֿאַר קליין געלט און פֿאַר ביליקע געטראַנקען און צובייסן... ער מוז... זיינע פֿאַר־דינסטן, די 120 מאַרק חודשלעכער געהאַלט, קלעקן אים ניט, ער זאָל אַפילו ביי די שטרענגסטע אָפּשפּאָרונגען, קאָנען ווען צונויפקלייבן מיטלען אויף אויסצושטאַטן אַ צוויי־צימער־וואוינונג, מיט אַ ברייט „פּאַראַדיז־בעט", מיט אַנדער מעבל און קיך־געשיר, ווי זיין קליינ־בירגערלעכער געשמאַק און השגה פֿאָדערט פון אים, און וואָס ווען מע האָט דאָס ניט, גייען אַזוינע לאַנג־לאַנג ניט חתונה האָבן, ווייל זיי פילן זיך האַלב מענטש און אין אַ עכטן עיקר געמינערט.

ער, היינריך דרייער, איז דערום אַלעמאָל, ווען ניט אויף דער אַרבעט און ווען ניט אין דער אָנוועזנהייט פון זיין באַלעבאָס, פֿאַר וועמען ער האָט געמוזט ווייזן אַן אויפגעלייגט פנים, אַרומגעגאַנגען בייז און געזוכט אין וועמען זיך נוקם זיין פֿאַר זיין געענגטער לאַגע און זיינע אומדערפּאָלגן. ער איז דערום שטילערהייט, אַז אין ביוראָ, אין יידישן געשעפט, פון וועלכן ער פילט זיך אָפּהענגיק, זאָל מען ניט וויסן, צוגעשטאַנען צו אַ רעכטער פּאַרטיי, וועלכע האָט צוגעזאָגט אויסצובעסערן די לאַגע פון אָט־די דרייערס. ער האָט געהיימערהייט

באַזוכט אירע פאַרזאַמלונגען, איז צוגעשטאַנען אין אַ פרייען זונטיק־טאָג צו אירע דעמאָנסטראַציעס, און אין אַ שווערן מאָמענט, ווען די לינקע זיינען אַרויס מיט שאַרפע לאָזונגען און מיט געווער, אָפּמאָנענדיק זייערס, ווי אָט אין דער באַוואוסטער טייל שטאָט באַרמבעק, וואָס אין האַמבורג, אין 23טן יאָר ; און ווען די פּאָליציי האָט פאַרוואָרבן מיטפילנדיקע פון דער ציווילער באַ־פעלקערונג איר צו הילף, — האָט אויך ער, דרייער, ווידער שטילערהייט, איר אַן אַקסל אונטערגעשטעלט, אָנטיילנעמענדיק אין קאַמף און אין די באַוואָפנטע געשלעגן קעגן יענע...

ער האָט זיך אַזוי טיף פאַרפעסטיקט אין זיין שנאה צו זיינע קעגנער, אַז קיין אַנדער נאָמען האָט ביי אים די גאַנצע דעמאָלטיקע האַלב נאָך דעמאָקראַטישע מלוכה ניט געהאַט, ווי נאָר „יודען" און „יודענשאַפט", ווי די זייניקע, די „פּאַטריאָטן", האָבן די דעמאָלטיקע מלוכה־אָרדענונג אָנגערופן.

דער צאָרן האָט זיך אין אים נאָך מער צעברענט, ווען ער האָט, סוף־כל־סוף, געמוזט אויך אָנעם „פּאַראַ־דיז־בעט", אָנעם קיך־געשיר און אַנדערע שאַלעמויזן, חתונה האָבן פאַר דער געגאַרטער רויט־באַקיקער מויד, פון וועלכער ער האָט אַ לאַנגע צייט זיך אָפּגעהאַלטן, זיך ניט צורירנדיק צו איר, ווי צו אַן אבן־טוב... גראָד

אָבער האָט ער זי יאָ אָן אָנגערירטע געפונען... ער האָט זי שטאַרק אויסגעפּאַטשט פאַר אירע מעשים־טובים אָן זיין וויסן... באַלד אָבער האָט ער זיך מיט איר איבער־געבעטן, באַקומענדיק פון איר אַ געוויסע סומע געלט, וואָס זי האָט שטילערהייט פון אים כלהוויז אויס־באַהאַלטן — ווי ס'ווייזט אויס, אָפּשפּאָרונגען פון שטילן האַנדלען מיט זיך און וואָס אַט־דאָס אָנגעזאַמלטע געלט אָבער האָט אים געקלעקט אויף יאָ אויסשטאַטן די שטוב מיט דעם, וואָס ער אַליין האָט מיט זיינע פאַרדינסטן ניט געקאָנט דערלאַנגען... ער האָט זיך איבערגעבעטן. אָבער דאָך אינגאַנצן פאַרגעסן האָט ער ניט געקאָנט, און אַלע מאָל, ווען שיכור אָדער פון אַן אַנדער סיבה אויפגעע־בראַכט, האָט ער זיך אין זיין שאַנד און אָפּגענאַרטקייט דערמאָנט, זעענדיק אויך דאָ די האַנט פון יענע שולדיקע אין דייטשישן געפאַלענעם כבוד פון נאָכן קריג בכלל, ווי אויך בפרט זיין אייגענע געפאַלנקייט, וואָס ער דאַרף נאָך עד־היום שטיין מיט אַן אָנגעבויגענעם קאָפּ און מיט הכנעה פאַרן יידישן פּרינציפּאַל, וועלכער פאָדערט, ווי אַלע אַרבעטגעבער פון זייערע אַרבעטנעמער: פיל אַרבעט פאַר קליין געהאַלט און דערצו נאָך גרויס געהאָרכזאַמקייט.

ער האָט דעם כעס אויפגעהאַלטן אַזוי לאַנג, ביז די האַלב־דעמאָקראַטישע, נאָך־מלחמהדיקע אָרדענונג אין

לאַנד האָט זיך איינגעבראָכן און ביז די מאַכט איז אַריבער צו די זייניקע, וועלכע האָבן נאָך אַ צייט דער־פריער, נאָך איידער זיי האָבן זי אַריינגעכאַפּט, זיך דער־פילט אַזוי זיכער און פעסט אין זאָטל, אַז זיי פלעגן שוין אָפּט אַרויס אין גאַס מיט אָפענע געשלעגן, אָפּצומאָנען, וואָס, כלומרשט, זיי קומט, באַווייזנדיק, וואָס זיי קאָנען, אויף וואָס זיי זיינען פעיאיק און מיט וואָס פאַר אַ מיטלען זיי דענקען צום געגאַרטן זיך דערשלאָגן, און אויך — ווער וועט זיך פאַר גאָר נישט אָפּשטעלן און וואָס בלוט פאַרגיסן איז ביים אים — וואָסער פאַרגיסן.

אָט דעמאָלט האָבן אָנגעהויבן צו זיי צושטיין פיל אַזוינע, ווי דרייער, — ביז אַהער אויסבאַהאַלטענע און פאַרשטעלטע, וועלכע זיינען איצט געוואָרן דרייסט און די פרעכקייט האָט זיי פון פנים אַראָפּגעקוקט, דערפילנ־דיק דעם ערב־יום־טוב פון דעם, וואָס קומט אָן צו זייער גונסטן. דעמאָלט האָט זיך אויך אונדזער הייגריך דרייער אַנטפּלעקט, ניט קיין מורא האָבנדיק אַפילו פאַר זיינע פּרינציפּאַלן, ביי וועלכע ער האָט יאָרנלאַנג גע־דינט און ברויט געגעסן, זיך דערקלערנדיק אָפן פאַר אַן אָנהענגער פון יענע, וועלכע ווילן אָט־אָט אין זייערע רעכט אַריינטרעטן און זיך צערעכענען מיט די, וועלכע האָבן ביז אהער מיט אומרעכט געגעסן קוילעטש. דאָ געמיינט, יועלכע האָבן אַליין געלעבט רייך און אים,

היינריך דרייער, געהאַלטן אין שוואַרצן העמד, אין נישטיקייט און אין בזיון.

און אַט האָבן די זייניקע צום מאַכט־טיש זיך דער־שלאָגן און היינריך דרייערס אויסבאַהאַלטענער און לאַנגיאָריקער צאָרן איז זיי צונוצגעקומען אויף אים אויסצוגיסן און אויסצובּרענגען אויף זייערע שונאים, וועלכע האָבן זיך לאַנג קעגנגעשטעלט און זיי ניט דער־לאָזט צו ז'ער הערשאַפט אַרויפשווימען.

היינריך דרייער איז געוואָרן אַן אָנגעזעענער פּאַרטיי־מאַן — פריער אַ שטיק אָנפירער אין איינעם אַ ראַיאָן אין אַלבאַנאַ, דערנאָך איז ער אַריבער אין דער גרויס־קאָכיקער האַנדל־שטאָט, קיין האַמבורג, טראָגנ־דיק שוין די געוויסע קליידער־פאָרם פון די זייניקע. און דערנאָך, אַז ער האָט זיך אין געוויסע שלעגערישע פּאַרטיי־שליחותן אויסגעצייכנט פאַר אַ געניטן אויס־פּילער, אויף וועמען מע קאָן זיך פאַרלאָזן, איז ער אויך פּראָפעסיאָנאַל געוואָרן. ער איז איבערגעגאַנגען אויף פּאַרטיי־אויסהאַלט און אויף אַזוי וויט שוין אָנגעזען צו זיין און צום גוטן אָפּגעמערקט, אַז אָפט פלעגט מען אים שוין אַרויסרופן אויך אין אַנדערע מקומות, וואו ס'איז פאָרגעשטאַנען אַ רעכט קעפּ־ברעכעריש שטיקל אַר־בעט, וואו ס'האָט זיך געפאָדערט אַ פעסטע האַנט אויף דאָס דורכפירן.

ער האָט זיך סוף־כל־סוף אַזוי הויך אַרויפגערוקט אין ראַנג, אַז ער האָט אַריינגעטראָפן אַזש אין דער הויפט־שטאָט, אין בערלין, וואו די ערשטע צייט, אַ סברה, ווען די זייניקע האָבן צו דער מאַכט אַרויפגע־שטיגן, איז אים פּאַרטרויט געוואָרן אַפילו בייזיין און אָנטיילנעמען אין אַזאַ געהיים־באַהאַלטענער שטיק מלאכה, ווי אונטערצינדן דעם רייכסטאַג, דערנאָך אין אַנדערע ענלעכע רויבערייען. ביז זיין נאָמען איז לסוף באַוואוסט געוואָרן אַלס באַר־באַר, אַ פּייאיקן אין איינעם אַ געביט, אין וועלכן ער האָט זיך גאָר פיין אויסגע־צייכנט — און דאָס איז אין די ווילדסטע גרויזאַמקייטן בנוגע די ערגסטע שונאים פון זייניקע — צו די יידן. צוערשט אינעם עפנטלעכן וועלט־איבעראַשנדיקן יידישן פּאָגראָם פון יאָר 1938 אין בערלין; דערנאָך — די זייניקע האָבן זיך אַ לאָז געטאָן מיט גיר און גרויס־פּרעסערישע אַפּעטיטן אַריינצוכאַפּן און דעראָבערן נייע לענדער און פעלקער, וועלכע האָבן זיי זיך קעגנ־געשטעלט, האָט ער זיך ווייטער אַרויסבאַוויזן דער עיקר בנוגע יידן, וועלכע מ׳האָט אין יענע לענדער, ווי אין עסטרייך און אין טשעכאָסלאָוואַקיע, אָנגעטראָפן. און צום סוף האָט ער גאָר גרויס חן און חסד געפונען אין די אויגן פון די העכער־שטייענדיקע פון אים, ווען די מלחמה האָט אויסגעבראָכן, ווען ער איז דערהויבן גע־

וואָרן צום טיטול געסטאַפּאָ־הויפּטמאַן, וועלכער האָט געהאַט די אויפגאַבע איינצופירן די נייע אָרדענונג אומעטום, וואו צוערשט איז די דייטשישע אַרמיי אַריין און וואו ער דערנאָך האָט באַדאַרפט פאַרענדיקן דאָס, וואָס יענע האָבן אָנגעהויבן: יענע — באַצווינגען, ער — די אָפענע און אויסבאַהאַלטענע שונאים אויסגעפינען און אויסראָטן.

אין דעם האָט זיך ווידער באַוויזן דער עיקר בנוגע יידן...

4.

די עקזעקוציע

אַז דאָס דייטשישע חייל האָט גענומען שפּאַנען און פאָרויסמאַרשירן פון דער פּוילישער גרענעץ, טרייבנדיק די צעשלאָגענע און מפלה־ליידנדיקע פּוילישע אַרמיי, אַזוי האָט זיך בליץ־שנעל צעטראָגן אַ ידיעה פון שטאָט צו שטאָט און פון אָרט צו אָרט, וואו יידן האָבן געוואוינט, אַז — דאָס דייטשישע חייל, ווי דאָס דייטשישע חייל — אויך ווייט פון צדיקים און גאָר נישט קיין קליינע קוילער, אָבער זיי קומען אַריין און גייען גלייך אַוועק, זייענדיק פאַרנומען מיט זייער אייגנטלעכער מיליטער־זאַך — מיט טרייבן דעם שונא; אָבער

נאָך זיי קומען אַריין די געסטאַפּאָ־טיילן, איינצובירגערן דעם געוויסן רעזשים, וואָס זיי ברענגען אין זייערע טרייפענע פּאַלעס, און אַז ווי איז צו יענע ערטער, וועל־כע האָבן פאַרזוכט דעם טעם אַפילו אויף איין טאָג, אויף איין שעה מיט זיי זיך צו באַגעגענען.

זיי וואַרפן, פאַר אַלעמען, אַן אַ שרעק אויף דער באַפעלקערונג, כדי צו באַווייזן, מיט וועמען מע וועט דאָ האָבן צו טאָן, אויב מע וועט ניט אויספאָלגן די אַל־מעגלעכע באַפעלן פון דער ניי־אָנגעקומענער מאַכט און דערום איז, ווי נאָר זיי טרעטן אַריין אין שטעטל דעם ערשטן פוס אין אַ געוויסן אָרט, אַזוי שטעלן זיי גלייך אויף תליות אויף די עפנטלעכע ערטער, אויף די שטאָט־פּלעצער, און קרבנות און זיך באַמבלענדיקע קערפּערס טוען זיך שוין אַלעמאָל דערנאָך געפינען.

דאָס דערהערט, האָבן זיך אַלע שטעט און שטעט־לעך, צו וועלכע דאָס דייטשישע חייל האָט זיך דער־נעענטערט, פון די ערטער גענומען רירן, ווי נאָר ווער ס'האָט געקאָנט, איז אויף פורן, אויף קאָטשן אַוועק; ווער ס'האָט ניט געקאָנט, ניט בכוח זייענדיק צו צאָלן, איז אַוועק צופוס; און דעמאָלט האָבן זיך אויף אַלע פּוילישע וועגן, וועלכע ציען פון מערב אויף מזרח, מיטן פּנים צו דער רוסישער גרענעץ געוועלגערט, גאַנצע מחנות פּליטים זיך געוויזן: אַלט, יונג, ווייבער, מענער

און קינדער — ווער מיט געפעק, ווער — אַן, אָבער אַלע האָבן שוין אויסגעזען, ווי פון דער שווערד געטריבן, מיט פחד און צעטומלונג אין די אויגן, וועלכע זיי האָבן אַלעמאָל אויף צוריק אויסגעקערעוועט, מוראהאָבנדיק, צי האָט זיי שוין דער שונא אָט־אָט אין רוקן ניט אָנגעיאָגט.

אַז די ידיעה האָט דערגרייכט אויך צום שטעטעלע מעלעץ, האָט עס געטאָן, ווי אַלע שטעטעלעך, אין איילעניש זיך פאַרפּאַקט. ווער־וואָס ס׳האָט פון נייטיקסטן געקאָנט פאַרכאַפּן, האָט פאַרכאַפּט; ווער מער פאַרמעגלעך, איז אויף פורן געפאָרן, ווער ניט, איז צופוס אַוועק. אָבער פאַרנומען האָבן זיך אַלע: אָנהייבנדיק פון אַלטן רב פון שטעטל, פון ר׳ אהרן מאָנעסעס, וואָס האָט שוין קיין כוח ניט געהאַט צופוס זיך שלעפּן, און מע האָט אים צוזאַמען מיטן אַלטן שמש, אים צו באַדינען, אויף אַ ווינקל־פור אַרויפגעזעצט, מיט טלית־און־תפילין און מיט אַ קליין טאָרבעלע געטרוקנטע וועלשענע ניס, וואָס דער שמש האָט פאַר אים פאַרכאַפּט צידה־לדרך; אָנהייבנדיק פונעם רב און ענדיקנדיק מיט די לעצטע באַלעבאַטים פון שטעטל, ביז אויך ניט קיין באַלעבאַטים, ביז אַלע, אַלע, ווער נאָר ס׳האָט געהאַט אָטעם אין די נאָזלעכער און זיך געוואָלט און געקאָנט ראַטעווען.

מ׳האָט זיך געלאָזט קיין לעמבערג, קיין סטאַניסלאַוו א. אַנד., מיינענדיק, וואָס נעענטער אונטערצוקומען צו דער גרענעץ פון יענעם לאַנד, וואָס דאָרט, ווי מע האָט געהערט, איז מען מיטן לעבן געוויס געזיכערט. ס׳האָבן זיך געלאָזט אַהין אַפילו די פריערדיקע קעגנער פון יענעם לאַנד און פון אַל־דעם, וואָס דאָרט קומט פאָר צום אומגעגאַרטן און אומגעוואונטשענעם היפּוך פון זייער באַלעבאַטיש־אייגנטימערישער השגה, — אַפילו אַזוינע, וואָס זיינען פריער גרייט געווען איבערצוגעבן אַ איציקלען אין די הענט פון זייער פּוילישער מלוכה פאַר זיין פיינטלעכער באַציאונג צו איר.

דאָס שטעטעלע מעלעץ האָט נאָך געהאַט אַ באַ־זונדער גרונט צום איילינקן אַוועקלויפן דערפאַר, ווייל ווי מע האָט געהערט, איז יענער ראַיאָן אַריינגעפאַלן אין די הענט פון גאָר אַ געסטאַפּישן אויסנאַם — אין די הענט פון אַ המן שבהמן און אַ קוילער שבקוילער, ווי מע האָט געזאָגט. מע האָט זיך אָנדערציילט פון אים אַזוינס, אַז אַ גרויל איז דורך דאָס לייב... מע האָט דערציילט, אַז די, וואָס קומען אַרויס פון אים לעבעדיק, לויפן אַרום דולע איבער די גאַסן; אַז אויסער די שחיטות, וואָס ער אָרדנט איין, טוט ער נאָך אַן פיל שענדלעכקייט צו די גאָר גרויס־אָנגעזעענע לייט, וואָס ער פּאַקט אַריין. ווי אַט האָט ער אין איינער אַ שטאָט

געצוואונגען אַ רב אומצופאָרן אַ טאָג איבער די גאַסן מיט אַ נאַכט־טאָפּ אויפן קאָפּ. אין אַ צווייטער שטאָט, אויך אַ רב — צו שטיין און בייזיין בעת איינער זיינער אַ זעלנערישער מנובל האָט זיך מיט זיין ווייב אין בעט געלייגט, זי פאַרגוואַלדיקנדיק, און נאָך און נאָך.

ס׳איז דערום קלאָר, פאַרוואָס דאָס שטעטעלע מעלעץ האָט געהאַט גרונט צום גאָר גרויסן איילעניש און וואָס־גיכערן אַוועקלויפן.

* * *

ס׳האָט זיך געמאַכט אַזוי, אַז אַרויס און פאַרלאָזט דאָס שטעטעלע האָט די יידישע באַפעלקערונג פון מעלעץ אַ טאָג פאַר ערב־יום־כיפור, ווען דער דייטשי־שער אָנגריף האָט זיך אַהין דערנעענטערט, און אומ־געקערט אין שטעטעלע האָט זי זיך אויף מאָרגן, שוין שפּעט נאָך האַלבן טאָג. פאַרוואָס אומגעקערט ? — ווייל דאָס דייטשישע חייל איז דעם שטעטעלע פון די פלאַנגען פאַרגאַנגען און באַגעגענענדיק די גאַנצע מחנה פּליטים, פאַרער און צופוסגייער, מיט ווייבער, קינדער, אַלטע לייט און מיטן אָרעמען קוים־צונויפגעקליבענעם ביסל סקאַרב אין איילעניש, איז איר איינער אַ דייטשישער מאָטאָציקליסט אין פּנים פאַרלאָפן און אַ געשריי גע־טאָן: „צוריק!“... זאָלן זיי זיך, די פּליטים, הייסט עס,

דעם דייטשישן חייל פאַר די פיס ניט פּלאָנטערן און ניט שטערן דעם פאָרויסמאַרש אויף די וועגן און צו די ישובים, וועלכע שטייען זיי פאַר באַלד איינצונעמען און באַזיגן.

דאָס שטעטעלע האָט פאַרקערעוועט, נישט האָבנדיק שוין די מעגלעכקייט אָנצוקומען אין אַ נאָענטן, גרעסערן ישוב, צו וועלכן זיי האָבן געצילט און געצויגן, מיינענ־דיק דאָרט אָפּרוען, איבערנעכטיקן און געפינען כוח אויף דערנאָך ווייטער לויפן.

מ׳איז אָהיימגעקומען שוין פאַרנאַכט, שוין אַ קליינע שעה פאַר כל־נדרי. דער שמש איז גלייך אַוועק אין שול און גענומען גיסן גאַז אין די לאָמפּן און אויסגעפינען ליכט צום אָנצינדן. דער עולם האָט ניט באַוויזן איבער־צוכאַפּן און פאַרפאַסטן. און דער רב ר׳ אהרן מאָנעסעס, ווען מע האָט זיך צו אים געווענדט און געבעטן אַ דער־לויבעניש — דאָס מאָל, אַלס אויסנאַם, אַ ביסל אָפּלייגן און פאַרשפּעטיקן מיטן כל־נדרי, האָט אַ זאָג געטאָן האַרב און באַפעלעריש:

— ניין... יום־כיפור... און אדרבא, היינט איז אַ צווייענדיקער יום־הדין...

און באמת: ווי יידן האָבן זיך אין דער צעבראָכע־נער מאָס, נאָכן לאַנגן, צוויי־טאָגיקן אומוואָגלען אַרויס

פון שטעטעלע און צוריק אַריין אין שטעטל, אין שול זיך פאַרזאַמלט און גענומען צוטרעטן צו די תפילות, ווי מע דאַרף, אַזוי האָט זיך באַלד אַ קלאַנג צעטראָגן, אַז פון דער צווייטער זייט שטעטעלע, פון דער אַנט־קעגנאיבערדיקער פון דער, דורך וועלכער דאָס שטעטעלע האָט זיך נאָר וואָס אומגעקערט פון דער מערב־זייט, זיינען שוין אַריין די געסטאַפּאָ־טיילן, אויף וועלכע מע האָט מיט אַזאַ פּחד געוואַרט און אַרויסגעקוקט.

יידן זיינען אין שול געבליבן. קיינער איז אינ־דרויסן ניט אַרויס. אַ טויט־בלאַסקייט האָט זיך אָנגעזעצן אויף די פּנימער פון אַלע דאַוונער אין די טליתים און אַ גרויס פאַרלוירנקייט האָט זיך אַרויסגעפּילט פון צווישן עולם, ביי וועלכן די געדאַנקען האָבן זיך צעמישט און ניט געלאָזט הערן נישט דאָס, וואָס דער חזן זינגט, און ניט דאָס, וואָס זיי אַליין זאָגן. אַ גרויס געוויין האָט זיך פּלוצים פון דער וויבערשער שול אַרויסדערהערט, וואָס איז באַלד אַריבער אין אַ יללה און באַלד איז זי אויך פון דער וויבערשער שול אין דער מאַנצבילשער אַריבער.

ס׳טאַקע ניט געווען אומזיסט: ווייל ווי נאָר מע האָט דעם כל־נדרי פאַרענדיקט און די שמונה־עשרה אויסגעשטאַנען און דער חזן האָט באַדאַרפט צוטרעטן צו די „יעלות״ — אַזוי האָט זיך ווידער אַ קלאַנג צעטראָגן

און פון מויל צו מויל האָט זיך איבערגעגעבן: „געֿ הערט?... מ'שטעלט שוין אויף תליות אין מארק...” ר' אהרן דער רב, אַז מ'איז צו אים צוגעטראָטן מיט אָטֿ דער ידיעה, איז זי אָנזאָגנדיק, און פאַרלייגנדיק, מע זאָל די תפילות איבעררייסן און זען זיך האַלטן אַן עצה, האָט מיט דער האַנט אַוועקגעמאַכט: אַי, נו, זאָל מען פאַרזעצן, האָט עס געהייסן: תפילה איז תפילה, און די עצה וועט מען שוין זען דערנאָך, ווען מ'וועט ענדיקן. דער חזן, וואָס אויך צו אים איז די ידיעה דערגאַנגען, האָט זיך גענומען מיט דער תפילה וואָרגן: „יעלה תחנוננו מערב”... האָט ער זיך שטאַרק צעוויינט, און דער עולם האָט מיטגעוויינט.

ווייל ווירקלעך: פון מאַרק, וואָס איז ניט ווייט פון שול, האָט זיך באַלד טאַקע דערהערט אַ דייטלעך הילכיק קלאַפּן פון העק אין באַלקנס און אין ברעטער, און וויטנדיק, וואָס דאָרט קומט פאָר, האָט יעדער איינער געקאָנט קלערן: ווער ווייסט, וואָס היינטיקן ראש־השנה איז אים אָנגעשריבן געוואָרן און וואָס איצט, יום־כיפור, ווערט אים געחתמעט.

נאָכן ענדיקן די תפילות האָט מען זיך אויך דערֿ וואוסט, ווער ס'איז אין שטאָט אַריין, אַז יאָ, טאַקע יענער, דער געוויסער...

יענעם אויפדערנאַכט אָבער איז גאָרנישט ניט געֿ

שען. יענער האָט צוערשט באַדאַרפט באַקומען ידיעות וועגן די, אויף וועמען זיין ערשטן צאָרן אויסגיסן און זיין הענקער־האַנט אַראָפּלאָזן. און פאַר דער נאַכט האָט ער זיך טאַקע דערוואוסט: געוויסע „זאָגטערס" און מיילער האָבן זיך שוין געפונען, וועלכע האָבן זיך גע־וואָלט אויסדינען און די אייגענע פעל ראַטעווען, וועלכע האָבן צוגעשטעלט און דערלאַנגט דאָס, אין וואָס מ'האָט זיך גענויטיקט.

מ'האָט זיך דערוואוסט. צוערשט וועגן רב פון שטאָט, וועגן שטאַרק־פרומען און געאַכטעטן מאַן פון דער קהלה, און אויך פון זיין אייניקל איציקלען, וואָס ווי מע האָט איבערגעגעבן, איז ער אַ שטיק פאָרשטייער און אָנפירער פון אַלע יוגנטלעכע לינקע און אַז ביי דער פוילישער מאַכט איז ער, איציקל, ניט געקוקט אויף זיין יוגנט, שוין איינמאָל פאַר קעגנמלוכהשער טעטיקייט אָפּגעזעסן. און אַט דאָס האָט דאָך יענער באַ־דאַרפט: אי פאָרשטייער פון יידן, אי „מאַרקסיסטן", דורך וועמען ער, דער געסטאַפּאָ־הויפטמאַן, וועט דער באַפעלקערונג פון שטעטל אי קאָנען, אי מעגן די ערשטע, בעסטע, אָנשוילעכע לעקציע געבן.

יענער, דער הויפטמאַן, האָט שוין גלייך, נאָך אין אָוונט, צו דער מלאכה געזאָלט צוטרעטן, געבן אַ פאַר־אָרדענונג, מע זאָל פאַרנעמען אַלע יענע, וועלכע ער האָט

שוין אין זיין שווארץ צעטל פארצייכנט געהאַט. אַ קליינער אָפּהאַלט צום באַלדיקן אַרויסגעבן די פאַר־אָרדענונג איז נאָר געווען דאָס, וואָס ערגעץ אונטערן שטעטל האָט זיך אין אָוונט אַ שיסעריי דערהערט, צי פון אַ גאַנצער פּוילישער טייל, וועלכע איז פאַרבליבן אָפּגעריסן פון דער אַנטלויפנדיקער אַרמיי, צי בלויז פון אַ קליין הייפעלע פאַרשטעקטע פּוילישע פּאַטריאָטן, וועלכע האָבן אויף אייגענער אחריות און אָן שום פאַר־בינדונג מיט קיינעם געשאָסן. דאָס איז געווען אַ שטיקל שטער און אָפּהאַלט, וואָס האָט געצוואונגען די געסטאַפּאָ־לייט זיך אָפּצושלאָגן פונעם אָנפאַל, איבער־צולעבן אַ מוראַדיק שטיקל נאַכט, אַרויסשיקן וואַך אין אַלע שטעטלשע עקן, אַז מע האָט זיך לסוף ניט באַ־רואיקט, איבערצייגנדיק זיך, אַז ס'איז גאָרניט, ס'קיין געפאַר, און אַז טאַקע האָט מען דאָ צו טאָן געהאַט בלויז מיט איינצלנע געציילטע און נישט מיט קיין גאַנצן מיליטערישן טייל.

דעמאָלט האָט מען זיך צו דער אייגנטלעכער אַר־בעט גענומען, מ'האָט לויטן צעטל באַלד גענומען, ווע־מען מ'דאַרף, און בתוכם אויך איציקלען, דעם רבס אייניקל, וואָס מ'ווייסט ניט, צי בשעת דאָס גאַנצע שטעטל איז אַרויסגעלאָפן, איז ער מיטגעלאָפן און צו־זאַמען מיטן צוריקגעקערטן שטעטל זיך צוריק אומגע־

קערט, צי ניין. צי ער איז פון לכתחילה אָן ניט מיט־געגאַנגען, בלייבנדיק אין שטעטל אויף אונטער־ערדישער אַרבעט ביי דער נייער דייטשישער מאַכט, ווי פריער ביי דער אַלטער, פוילישער... מ׳ווייסט ניט, אָבער גענומען האָט מען אים. און אַ סברה, אַז ער איז דער ערשטער אויפן פאַרהער גענומען געוואָרן טאַקע פון יענעם, פונעם הויפּטמאַן אַליין, און ער, איציקל, האָט דער ערשטער שוין דעם געוויסן פּרואוו באַדאַרפט ביישטיין. ווען מע האָט זיך ביי אים געפּרואווט דער־וויסן, ווער די מיטפּילער און מיטגייער זיינע זיינען, ווער — די העכער־שטייענדיקע פון אים, מיט וועמען ער האָט פאַרבינדונג, און פון וועמען ער אַליין, הייסט עס, ווערט אָנגעפירט.

קיין וואָרט, קיין מינדסט וואָרט האָט מען זיך ביי אים ניט דערשלאָגן, ניט אַרויסגעצויגן. און דערפאַר האָט ער, איציקל, שוין בעתן אויספרעג ביטער־ביטער געליטן... ער איז אַרויס אַ צעשלאָגענער מיט אַ האַרט־לעכן גומי־שטעקן, וואָס דערלאַנגט ווייטעקלעכער, ווי ווען מע שלאָגט מיט אייזן, און אויף אַלע געשלאָגענע ערטער זיינען אים געבליבן סימנים פון רויט־בלוי גע־שווילעכץ מיט בלוט פאַרלאָפן און באַזונדערס, אויף זיין פּנים, וואו מ׳האָט אים פיל מאָל שווער דערלאַנגט.

איציקל האָט זיך געהאַלטן האַרט, געשלאָסן און

שטאַנדהאַפטיק. אַנדערע אָבער מער שוואַכערע, האָבן שטאַרק געשריגן... דאָס שטעטעלע איז יענע נאַכט ניט געשלאָפן. כאָטש מע איז איבערגעקומען מיט „גאָט־זיי דאַנק” דעם אָוונט בשלום, אָבער וויסנדיק פון די תּליות, וואָס זיינען אויפגעשטעלט אין מאַרק, האָט ביי יעדערן דאָס האַרץ געציטערט; בפרט, אַז מע האָט סוף נאַכט דערהערט די געשרייען און גוואַלדן אַרויסקומען פון יענער געביידע, וועלכע די אָנגעקומענע געסטאַפּאָ־טייל האָט פאַרנומען אין מיט שטאָט, און וואו מע האָט די ערשטע אַרעסטירטע געבראַכט און די ערשטע אויס־פרעגן דורכגעפירט, — דאָס דערהערט, האָט שוין אַוודאי קיינער אין שטעטעלע קיין אויג ניט צוגעמאַכט, און בוודאי און בוודאי ניט — דער רב פון שטעטל, ר׳ אהרן מאָנעסעס, וואָס פלעג סיי־ווי אַלע יאָרן, אין דער יום־כיפור־נאַכט אויף זיין, האָבנדיק פיל צו טאָן, זיך צו מיען פאַר זיך אַליין, ווי אויך פאַר דער גאַנצער עדה, וועלכע ער האָט אויפן קאָפּ געהאַלטן פאַר איר זיך איינ־צושטעלן אין הימל. און באַזונדערס היינט, דאָס מאָל... ער האָט, בלייבנדיק אויף דער גאַנצער נאַכט אין שול, אַפילו זיך ניט צוגעשפאַרט כמעט, וואַרטנדיק אויף טאָג, ווען דער עולם וועט מיט די ערשטע זון־שטראַלן אין שול זיך ווייזן, כדי צו נעמען זיך פאַר דער עבודה, צו די תּפילות פון טאָג...

ס׳איז טאַקע אַזוי געווען: ווי נאָר די ערשטע זון־שטראַלן האָבן זיך אויפֿן הימל־ראַנד געוויזן, אַזוי האָט זיך דער גאַנצער שטעטלדיקער עולם אין שול גענומען לאָזן — אי פֿאַר מורא פֿאַרן יום־הדין, אי אויך דערפֿאַר, וואָס אינדערהיים איז שטאַרק אומהיימלעך געווען צו בלייבן און מע האָט זיך געאײַלט צונויפֿקלייבן אַהין, וואו צווישן קהל און עדה, האָט זיך געדאַכט, איז די געפֿאַר ניט אַזוי גרויס און וואו אַלעמענס גאָט איז שטאַרקער און דערבאַרעמדיקער, ווי יעדן איינעמס באַזונדער.

מע האָט זיך גלייך געווענדט צו ר׳ אהרנען, און ר׳ אהרן האָט באַפֿוילן זיך גלייך שטעלן צום עמוד... פֿון קיין זאַכן האָט ר׳ אהרן ניט געוואָלט הערן און ניט וויסן, און ניט געקוקט אויף זיין אומגעווייַנלעכער שלאַבעריקייט פֿון די לעצטע טעג פֿון אַרויס פֿון שטעטל און צוריק אַריין אין שטעטל, נישט געקוקט אויך אויף אַלע יסורים, וועלכע מ׳האָט פֿון גאַנצן עולמס פּנימער אַראָפּגעלייענט, אי בשעת מע האָט שמועסנדיק צווישן זיך, די לאַגע באַהאַנדלט, אי אויך בשעת מע האָט געשוויגן, נישט האָבנדיק איינער דעם אַנדערן וואָס צו זאָגן; נישט געקוקט דערויף האָט ר׳ אהרן דאָס אַלץ, ווי מיט דער האַנט אַוועקגעמאַכט, גלייך ס׳גייט אים ניט אָן און גלייך דאָס אַלץ דאַרף אָן אַ זייט אָפּגערוקט ווערן

פּאַר עפּעס גרעסערס און מער וויכטיקערס, וואָס אָט באַלד, היינט, שפּעטער, קאָן דאָ געשען...

ר׳ אהרן האָט אויסגעזען אַפילו מער אויפגעלעבט און רירעווודיקער, ווי אַלע מאָל. עפּעס האָט מען, ־דאַכט זיך, ביי אים געזען אַפילו אַ ביסעלע פאַרב אין פּנים, ווי ס׳פלעג זיך מאַכן אויף אַ סעודת־מצוה, ווען ער האָט גענומען אַ ביסעלע משקה — ווייַן אָדער בראָנפן אויף צו מאַכן די ברכה „הגפן״ אָדער „שהכל״.

וואונדערלעך: ר׳ אהרן האָט זיך דאָס מאָל אַרויס־געוויזן אַפילו מער טיכטיקער, ווי מע איז די לעצטע יאָרן אים געוואוינט געווען צו זען — אַ פאַרטראָגענעם און אַן אָפּגעזייטיקטן... ער האָט דעם עולם נישט גע־לאָזט רעדן און זיך דערציילן, וואָס יעדערער האָט, ניט שלאָפנדיק די נאַכט, איבערגעלעבט, אַרויסהערנדיק די געשרייען פון דער געוויסער געביידע, און אַפילו ניט געוואָלט הערן, וואָס מע האָט אים אַליין גענומען דער־ציילן: — נישט, נישט, — האָט ער געזאָגט, — מ׳דאַרף נישט... — חזן! — האָט ער זיך צום חזן אַ ווענד געטאָן. — ס׳צייט.. שחרית!

און באַלד טאַקע ביי דער ערשטער, נאָך האַלב־שוואַכער זוגען־שיין, וואָס האָט שווערלעך דורך די פאַר־טונקלטע שול־פענצטער אַריינדערלאַנגט, האָט דער חזן, צוטרעטנדיק צום עמוד, זיך גענומען צו וואָס מע דאַרף.

דער עולם האָט, אַריינקומענדיק און דאַוונענדיק ראָש, אַ ביסל זיך דערוואַרעמט און פאַרגעסן... סע האָט אַזוי אַ גוטע פאָר שעה געדויערט, ביז מע האָט דעם שחרית פאַרענדיקט, אויפגעהיצט פון פרימאָרגן, וואָס האָט מיט אַ סוף־זומערדיקער העלער זון אין שול אַריינגעקוקט, ווי אויך פון די תפילות, וואָס האָבן זיך אָנגעהויבן פונעם פייערלעכן „אדון־עולם" און וועלכע האָבן וואָס ווייטער דעם עולם אַלץ מער מוט און געשטאַרקטע האָפענונג אין בוזעם אַריינגעבראַכט.

און אָט האָט מען שוין געהאַלטן ביים שחריתדיקן לייענען. ר' אהרן דער רב, וואָס איז די גאַנצע צייט געשטאַנען אויף זיין באַשטענדיק אָרט, לעבן אָרון־קודש, האָט שוין דעם פרוכת פאַרוקט און די טירלעך פון אָרון געעפנט, אַרויסצונעמען די ספר־תורה צו דער קריאה. דאָס מאָל האָט מען פון איינעם אַ גאָר אַלט־געשריבענעם קליינעם „ספר", וואָס מחמת זיין גרויס חשיבות און עלטער האָט מען אים ניט גענוצט אפילו אום שבת־יום־טוב, אויסער איינמאָל אין יאָר, אום יום־כיפור. ר' אהרן האָט אים אַרויסגענומען און שוין גע־זאָלט איבערגעבן דעם חזן, יענער זאָל מיט אים צו דער בימה זיך לאָזן...

אָבער פלוצים האָט זיך פון לעבן דער טיר פון שול עפּעס אַ שטילער רעש און אַ דערוואָרגענער טומל דער־

הערט. און פּלוצים האָט מען אויף דער שוועל פון שול איינציקע דייטשישע סאָלדאַטן מיט ביקסן אַרויפטרעטן דערזען. די סאָלדאַטן זיינען אַריין און גלייך צום אָרון־קודש אַרויף און אַזוי ווי ר׳ אהרן האָט די תורה גע־האַלטן, גרייט דעם חזן זי איבערגעבן, אַזוי האָבן זיי אים ניט דערלאָזט דערצו און אים באַפוילן, ער זאָל זיי נאָכגיין צום אַרויסגאַנג. ר׳ אהרן האָט, פאַרשטייט זיך, געפאָלגט די סאָלדאַטן, און ווי ער איז אַזוי אויף דער שוועל געקומען, אַזוי האָט זיך פון איינעם אַן עלטסטן פון דער סאָלדאַטן־טייל אַ צווייטער באַפעל דערהערט: אַרויס! אַלע אַהער! אַלע צוזאַמען, און ווי מ׳שטייט און מ׳גייט אין די טליתים אָנגעטאָן, זאָל מען די שול פאַרלאָזן.

און דאָ איז שוין געווען דאָס אמתע בילד צו זען: ווי אַזוי ר׳ אהרן, דער אַלטער רב פון שטעטל, איז אינ־דרויסן און פאַר דער שול אַרויסקומענדיק, פאַר זיין גאַנצער עדה אַוועקגעשטעלט געוואָרן, מיט דער קליי־נער, אַלט־געשריבענער ספר־תורה אין די הענט, אָנ־געטאָן אין אַ קיטל, פון אויבן דעם טלית און אויפן קאָפּ בלויז די יאַרמעלקע, ווי מ׳טראָגט אין שול... אַלע, סיי די מענער פון דער מענערישער שול, סיי די ווייבער — פון דער ווייבערשער שול, וואָס זיינען אויך אַהער אַרויסגעטריבן געוואָרן, זיינען געשטאַנען פאַרשטומט,

אָן אַ וואָרט צו זאָגן... ביי ר׳ אהרנען האָט זיך אַ ביסל דער טלית פון די אַקסל אַראָפּגערוקט, מחמת מ׳האָט אים קיין צייט ניט געגעבן זיך אומצוקוקן און זיך בעסער אויסריכטן. דער אַלטער שמש, וואָס האָט זיך גראָד געטראָפן לעבן ר׳ אהרנען, האָט אים גענומען העלפן. ר׳ אהרן האָט מיט דער לינקער האַנט איין זייט טלית צוגעהאַלטן, און מיט דער צווייטער, מיט דער רעכטער האָט ער די ספר־תורה איינגעוויקלט, האַלטנדיק זי, ווי מע האַלט אַן איינגעוויקלט קינד, טוליענדיק דאָס פּאַר קעלט.

און דאָ איז ווידער אַ באַפעל געקומען: פאַראויס־מאַרשירן! — ר׳ אהרן צוערשט און נאָך אים די גאַנצע עדה... דאָ אָבער איז אַ קליינער אָפּהאַלט פאָרגעקומען: פון איינער אַ זייט פון דער שול איז אַן אַנדער סאָלדאַטן־טייל מיט איינעם אַן אַרעסטירטן אָנגעקומען. און ווי דער שול־עולם האָט דערזען דעם אַרעסטירטן, אַזוי האָבן אים אַלע דערקענט, אַרויסברענגענדיק עפּעס אַ ווילד־אויפגעהאַלטענעם קרעכץ בעת דער דערקענונג: איציקל, דעם רב ר׳ אהרנס אייניקל, איז פון דער צווייטער סאָלדאַטן־טייל געווען געפירט. און דאָ ווייסט מען ניט, צי ס׳איז פון פאָרויס אַזוי פאַראָרדנט געווען, צי ס׳איז צופעליק פאָרגעקומען אָט די באַגעגעניש (גיכער איז צו דערלאָזן דאָס ערשטע, ווי דאָס צווייטע),

נאָר ווי דער צווייטער סאָלדאַטן־טייל האָט דערזען דעם עולם ביי דער שול, ווי אַן ענג־צונויפגעדריקטע הורבע שאָף, שטייענדיק, אַזוי זיינען זיי מיטן אַרעסטירטן צו די שול־לייט צוגעקומען — אַהין, צום פונפאָרנט פון דער עדה, דאָרט, וואו ר׳ אהרן דער רב איז פאָרויס געשטאַנען.

און דאָ ווידער איז פאָרגעקומען די באַגעגעניש פון זיידן מיטן אייניקל. איציקל, וואָס האָט געוויס גע־וואוסט, אָדער אויף זיכער זיך געשטויסן, וואוהין ער ווערט געפירט אין יענעם פרימאָרגן נאָך דער נאַכט פון פייניקונג, האָט, דערזעענדיק דעם זיידן מיט דער תורה אין די הענט, אַרויסגעפירט אויף בושה און אויף דרויסן־בזיון און אפשר נאָך אויף ערגער — ווי אויף דעם, אויף וואָס ער, איציקל אַליין ווערט געפירט — האָט פון גרויס רחמנות צום אַלטן מער פון מויל ניט געקאָנט אַרויסברענגען, ווי נאָר דאָס וואָרט „זיידע!״... אויך ר׳ אהרן פון זיין זייט האָט, דערזעענדיק איציק־לען, לכתחילה אים ניט דערקענט אי פון צעטומלונג און אי אויך, וואָס איציקלען איז בכלל ניט געווען צו דערקענען, מחמת אייניקס ערטער אין פנים זיינען אים געווען שטאַרק צעשלאָגן און ברוין און בלוי אויפגע־לאָפן; אָבער דערהערנדיק דאָס וואָרט „זיידע״ פון יענעמס מויל אַרויסקומען, האָט ער זיך מער בעסער איינ־

געקוקט און נאָך קורצווייליקער אָנשטרענגונג האָט אויך מער ניט ביד געהאַט אַרויסצוזאָגן, ווי נאָר דאָס וואָרט „איציקל!"... אַז ער האָט אויף אים נאָר אַ קוק געטאָן, האָט ער אויך דערזען, ווי אויף איציקלס ברוסט איז עפּעס אַ בילד אויף אַ שטריקל פון איבער זיין האַלדז אַראָפּגעהאַנגען. פון עפּעס איינעם אַ אים־אומבאַקאַנטן מענטשן מיט אַ קלוג־אָפן פּנים, אין אַ פּראָסטן אָנצוג און אַ ביסל אַ צעקנייטשטן היטל.. דאָס איז, אגב געזאָגט, געווען אַ לענין־פּאָרטרעט, וואָס איציקל האָט נאָך פאַר דער פּוילישער מאַכט געהאַט אויסבאַהאַלטן, צוזאַמען מיט אַנדערע זאַכן, פאַרבאָטענע אין פּוילן, און וואָס נעכטן, בעת דער אונטערזוכונג און אַרעסט פון איציקלען, האָט מען ביי אים געפונען. און איצט, צוליב פאַראַד און שענדדיקער אָנשוילעכקייט, וואָס דער געסטאַפּישער הויפּטמאַן האָט איינגעאָרדנט, האָט מען אים מיט דעם די ברוסט באַצירט... אויך אַלע אויסער אהרנען, האָבן דאָס נאָך פריער אויף איציקלען דערזען.

און דאָ האָט ווידער איינער אַן אָנפירער פון די פאַראייניקטע סאָלדאַטן־טיילן אַ באַפויל געגעבן איציקלען לעבן רב זיך שטעלן,ביידע צוזאַמען זאָלן האַנט ביי האַנט גיין און אַלע איבעריקע זאָלן זיי הינטן נאָכשפּאַנען.

מ׳האָט זיך געלאָזט צום מאַרק־פּלאַץ פון ביידע זייטן באַגלייט פון סאָלדאַטן, וועלכע האָבן די באַגנעטן צום עולם געווענדט, גרייט אין די רוקנס און אין די זייטן שטעכן, ווען ווער פון עולם זאָל וואַגן אַ פּוס פון דער שערענגע אַרויסשטעלן.

דער גאַנצער עולם איז געגאַנגען, ווי צו דער שחיטה געפירט, האָבנדיק בראש דעם רב ר׳ אהרנען, אין קיטל און אין טלית אָנגעטאָן און מיט דער ספר־תורה אין די הענט, און איציקלען, זיין אייניקל, ביי זיין זייט, אַ צעשלאָגענעם און מיט דעם בילד אויף דער ברוסט.

ביי ר׳ אהרנען האָבן זיך ביי די ערשטע טריט פון מאַרש די אויגן צוגעשלאָגן און אים געמאַכט ניט זען און ניט מערקן ניט ווען ער האָט ביי זיין זייט צו גיין — איציקלען, און ניט די גאַנצע עדה הינטער זיך — אים נאָכשפּאַנען... די אויגן צוגעמאַכט און די ליפּן האָבן אים אַליין פון זיך געגומען שעפּטשען עפּעס אַ געמיש פון פסוקים פון תהילים, שטיקלעך פון די היינטיקע יום־כיפּורדיקע תפילות, ווי אויך געוויסע פייערלעכע אויסצוגן פון דער משנה „יומא״, וועלכע האָבן אַ שייכות צום היינט. ווער ס׳וואָלט אָן אויער צוגעלייגט צו ר׳ אהרנען, וואָלט פון זיינע ליפּן אָראָפּדערהערט:

שפטני אלהים וריבה ריבי, מגוי לא־חסיד...
סלח לעם קדוש ביום קדוש, מרום וקדוש...
אמר רב עקיבא: אשריכם ישראל... לפני מי אתם מטהרין? מי מטהר אתכם? — אביכם שבשמים.

ר׳ אהרן האָט אַזוי שפּאַנענדיק מיטן טלית און קיטל און מיט דער ספר־תורה צו דער ברוסט צוגע־טוליעט, זיך אַזוי פאַרגעסן, אַז ער האָט ניט געוואוסט, וואו ער איז, וואו ער געפינט זיך און צי די פיס גאָר גייען אים, — אַזוי לאַנג ביז מע איז נאָך לענגלעכן גאַנג אין מאַרק אָנגעקומען, און ער האָט פּלוצים די אויגן אָן עפן געטאָן און דערזען פאַר זיך דאָס, וואָס ס׳איז שווער געווען ניט צו זען — דאָס, וואָס מ׳האָט נעכטן ביינאַכט אינמיטן פּלאַץ אַוועקגעשטעלט... ער האָט דערזען, ווי אויף איינער אַ זייט פון אויפגעשטעלטן איז עפּעס אַ פרעמדלעכער אים עולם געווען פאַרזאַמלט, און דאָס איז די ניט־יידישע באַפעלקערונג פון שטעטל, וועמען דער געסטאַפּישער הויפּטמאַן, דער היינטיקער הויפּט און אַליין־הערשער פון שטעטל האָט אַהער אויף דער פאָרשטעלונג צונויפגעטריבן, מע זאָל זען, אַז וואָס היינט, באַלד וועט געטאָן ווערן בלויז מיט איניקע פון די מאַכט־פיינטהאָבנדיקע, וועט מאָרגן, שפּעטער געטאָן ווערן מיט אַנדערע, וועלכע וועלן זיך דערצו דערדינען.

און ווידקלעך: אויפן מאַרק, ביי דער צווייטער זייט תליה, האָט זיך אַליין דער הויפּטמאַן, דער אונדז שוין באַוואוסטער היינריך דרייער, געפונען, אַרומגע־רינגלט פון אַ בינטל אויך אַזוינע, ווי ער, געסטאַפּאָ־לייט, אָפיצערן, קאָמאַנדירן א. אַנד. ביי היינריך דרייער איז דאָס פּנים היינט געווען בייז־אָנגעדראָלן פון דער שלאָפלאָזער נאַכט, וואָס ער מיט די זייניקע האָבן פאַר־בראַכט, אָפּשלאָגנדיק זיך פון דעם אָנפאַל, וואָס איז ערגעץ הינטערן שטעטל פאַרגעקומען, ווי אויך פון ביי־זיין ביי די פּייניקונגען בעתן אויספרעגן די אַרעסטירטע, מיט וועלכע ער, דער הויפּטמאַן אַליין, האָט דערהויפּט אָנגעפירט. דאָס בייזקייט האָט זיך אָנגעזען אויף זיין פּנים און אויפן שראַם, וואָס איז אים געבליבן אַ רעשטל פון אַמאָליקן האַק פון אַ קאָזאַקס אַ שווערד, און וואָס יעדעס מאָל, ווען ער איז צערודערט און אויפגערעגט, האָט דער שראַם זיך אים באַזונדערס צערויטלט, נישט געקוקט, וואָס ער האָט אים אָפּט דעמאָלט געפּודערט...
ער האָט איצט גרייט געהאַלטן עפּעס אַ פּאַפּיר צום פאַר־לייענען פאַרן פאַרזאַמלטן עולם, באַזונדערס פאַר דער פּוילישער באַפעלקערונג, איידער מע וועט אָט־באַלד צוטרעטן צו וואָס מע דאַרף — צו דער עקזעקוציע.

און אָט איז די יידישע באַפעלקערונג־טייל, מיטן רב און זיין אייניקל בראש, צום ריכטיקן אָרט געבראַכט

געוואָרן. אַ באַפֿעל איז באַלד אָפּגעגעבן געוואָרן, אַז אַלע ייִדן, אויסער די צוויי פֿונפֿאָרנט־גייענדיקע, אויסערן רב מיט זיין אייניקל, זאָלן אָן אַ זייט אָפּגיין, אין דער אַנטקעגנאיבערדיקער זייט, וואו די פּוילישע באַפֿעל־קערונג מיט איר גלח בראש זיינען געשטאַנען און פּלאַץ פֿאַרנומען.

באַלד האָבן זיך צוויי סאָלדאַטן צו די אויסגעטיילטע צוויי, צו ר׳ אהרנען און צו זיין אייניקל איציקל צו־געשטעלט: איינער—איינעם צו באַאַרבעטן, און אַ צוויי־טער — דעם צווייטן. און באַלד איז איינער פֿון די תּלינים לויט אַ באַפֿעל פֿון העכער, פֿונעם הויפּטמאַן, צו איציקלען צוגעטראָטן, אים נאָענט צו זיין זיידן צו־געפֿירט און ביי אים געפֿאָדערט, ער זאָל אַ שפּיי טאָן אויף דעם, וואָס ר׳ אהרן האָט אין דער האַנט געהאַלטן, אויפֿן „ספר״, אַ זאָג געבנדיק דערביי: זאָל ער... אַניט וועט אים געשען ערגער, ווי ס׳געשעט... איציקל, אַזוי אויך אַ צעשלאָגענער, מיט ברוין און בלוי דאָס פּנים פֿאַרלאָפֿן, האָט אויסהערנדיק, וואָס יענער פֿאָדערט, לפֿנים געפֿאָלגט, און אַ גיי געבנדיק צום זיידן, האָט אָט־אָט, האָט זיך געדאַכט, שוין געזאָלט טאָן, וואָס מע הייסט אים... אָבער ניין. צוגעקומען גאָר נאָענט צו פֿאַרן זיידנס פּנים, האָט ער בלויז אַ שטילן זאָג געטאָן: „זיידע, זע, איך פֿאָלג נישט, וואָס מע פֿאָדערט ביי מיר,

פאָלג דו אויך ניט, וואָס מע וועט ביי דיר פאָדערן״ — און איציקל איז צוריק באַלד אָפּגעטראָטן פון זיידן, ג׳יט אויספאָלגנדיק דעם באַפעל. דעמאָלט איז דער צווייטער תלין צו ר׳ אהרנען צוגעגאַנגען און פון אים אַ פאָדער געטאָן, וואָס דער ערשטער פון איציקלען: צו מ׳אָן מיטן בילד, וואָס איז אויף איציקלס האַלדז געהאַנגען, וואָס איציקל האָט געזאָלט טאָן מיטן „ספר״, מיינענדיק, אַז דער אַלטער, ווי אַ מער־שוואַכער, נאָכגיביקער און פון פחד דערפולט, וועט געוויס יאָ אויספילן, וואָס מ׳דאַרף.

— נו, — האָט דער תלין אונטערגעטריבן ר׳ אהרנען, — זאָל ער...

— אַי, נו, — האָט ר׳ אהרן זיך אָפּגעקערעוועט פון תלינס פאָדערונג מיט אַ ווידערווילן, — ער איז ניט פון די, הייסט עס, וואָס שפייען אויף מענטשן בכלל, ובפרט אויף אַט דעם אים־אומבאַקאַנטן מענטשן מיטן אָפּן־קלוגן פנים, מיטן פשוטן אָנצוג און אַ ביסל צע־קנייטשטן היטל, — ניין, ער טוט דאָס ניט, ר׳ אהרן...

דעמאָלט איז דער הויפּטמאַן מיטן צעוויקלטן פאַפיר אין האַנט פאַרן עולם אַרויס, אַרויסלייענענדיק הויך און אויף אַ קול אַ באַקאַנטמאַכונג און דערקלערונג, אַז אָט, זאָל די מער גוט־געגוויגטערע פוילישע באַפעל־קערונג זען, וואָס דאָ וועט געטאָן ווערן מיט אָט דעם

אַלטן, איינגעבראָכענעם פאָרשטייער פון יידן, וואָס האָט אַרויסגעגעבן פון זיך אַ צווייטן פאָרשטייער פון דער באַנדע שלענג, אויסוואורפן און וועלט־פאַרברעכער, וואָס רופן זיך „מאַרקסיסטן" און וואָס דייטשלאַנד האָט זיך פאַר אַ ציל געשטעלט זיי אויסראָטן ביז לעצט, ביז אַ סימן פון זיי וועט אויף דער וועלט ניט בלייבן — פון זיי, פון אַלע יידן, וואָס אַלע אומגליקן שטאַמען אַרויס פון זיי.

— שאַרפריכטער! — האָט ער אַ געשריי געטאָן צו די צוויי גרייט־שטייענדיקע תלינים — און פון אָט־דעם וואָרט איז איבערן גאַנצן עולם, סיי פון דער פוי־לישער באַפעלקערונג, וואָס איז געשטאַנען פון איין זייט תליה, סיי פון דער יידישער, וואָס איז געשטאַנען אויף דער צווייטער זייט — אַדורכגעגאַנגען אַ ציטער.

דער פוילישער גלח, שוין אויך אַן אַלטער, אַ גע־גאָלטער, מיט אַ לאַנגער, שוואַרצער סוטאַנע און מיט אַ יאַרמעלקע, וואָס האָט גוט געוואוסט, וואָס די יידישע שטעטלשע באַפעלקערונג שטעלט מיט זיך פאָר, און באַזונדערס דער רב, וואָס וועגן זיין גרויס פרומער אויפפירונג האָט ער זיך געוויס פיל אָנגעהערט, — האָט דערזעענדיק איצט, ווי אַזוי דער תלין האָט זיך אונטער ר' אהרנס פלייצעס אָוועקגעשטעלט, אים אונטער־שטויסנדיק צום אויפגיין אויפן בריקל, צו וועלכן

אייניקע טרעפּלעך האָבן אַרויפגעפירט, האָט זיך גע־נומען צלמען, און נאָך אים — זיין גאַנצע פּוילישע עדה מיט שרעק. און צווישן דעם יידישן עולם האָבן שוין אייניקע געגומען פּאַלן חלשות, דער עיקר ווייבער און אָפּגעשוואַכטע מאַנצבילן.

און דאָס זעלבע, וואָס ס׳האָט געטאָן ר׳ אהרנס תלין מיט ר׳ אהרנען, האָט געטאָן אויך איציקלס — אים, איציקלען, שוין עטוואָס גרעבער און האַסטיקער אונטערצושטופּן... און אַרויפפירנדיק זיי אויפן בריקל, האָט מען צום אַלעם ערשט ר׳ אהרנען די ספר־תורה פון אונטערן טלית אַפּירגענומען און גאַרניט מיט קיין כבוד, ווי ס׳געהער פאַר אַן אַלט־געשריבענעם „ספר", אים אויף דער ערד אַ שמיץ געטאָן, און דאָס זעלבע, וואָס מיט ר׳ אהרנען, האָט מען געטאָן אויך מיט איציק־לען, אַראָפּרייסנדיק ביי אים דאָס בילד, וואָס איז אויף זיין ברוסט געהאַנגען, און אויך דאָס אויף דער ערד געוואָרפן.

ס׳האָט געדויערט נאָך אַ קליין שטיקל צייט, ביז די תלינים האָבן זיך מיט די תליה־שטריק געפּאָרעט, זיי אויסריכטנדיק און אויספּאַרטיקנדיק, ווי ס׳געהער.

און אָט ערשט דעמאָלט, שוין אויפן בריקל שטייענ־דיק, האָט ר׳ אהרן דערזען, ווי ער האַלט... ער האָט אַ קוק געטאָן אויפן יידישן עולם, וואָס איז געשטאַנען ווי

אַן ענג־צונויפגעדריקטע הורבע שאָף, און דערזען, ווי מאַנצבילן אין טליתים וויינען און ווי די ווייבער האַלט מען אין איין מונטערן, און ער האָט זיך גענומען גרייטן אין וועג, אויף וועלכן ס׳זיינען אַוועק אַלע יענע, וועמען ער האָט פריער אַמאָל שטילערהייט מקנא געווען, זעענדיק זיי אויפגערופענע אָפּצוגעבן דאָס וואָס מע דאַרף, פאַר דעם, וואָס מע דאַרף בעת קידוש־השם. „כי ביום הזה יכפר עליכם לטהר אתכם מכל עונותיכם״ — איז אים אַ פּסוק אין מויל פון היינטיקן דאַוונען געקומען, און ער האָט גענומען אויף זיך זיין אַ כפּרה און אָפּקומער פאַרן כלל.

דער טלית האָט זיך אים פון צעטומלונג פון די אַקסלען אַראָפּגערוקט און צו דער ערד געפאַלן, און ער האָט זיך האַסטיק צו פוס הינטער זיין רוקן אַ דריי אויס געטאָן און אים געוואָלט אויפהייבן, אָבער דער תלין האָט דאָס אים ניט דערלאָזט: נישקשה, האָט עס געהייסן, ער וועט זיך שוין באַגיין אָן דעם... און ר׳ אהרן איז שוין בלויז אין קיטל געבליבן און אין גאַרטל, און אויך נאָר אין דער יאַרמעלקע, צו וועלכער ער האָט איצט אַלעמאָל אַ האַנט אויפגעהויבן, זען זי אָנטאַפּן, צי געפינט זי זיך אים אויפן קאָפּ, מחמת ס׳האָט אים געדאַכט, אַז דער קאָפּ איז אים בלויז.

אַזוי ר׳ אהרנס און אין דער זעלבער צייט אויך

זיין אייניקל איציקל, וואָס אַרום אים האָט זיך דער צווייטער תלין געפּאָרעט, האָט זיך געהאַלטן אין גרייטן, זען ניט אָפּצושטיין און זיך אויפפירן, ווי אַלע זיינ־גלייכן אין זיין לאַגע, פון וועלכע ער האָט געלייענט און זיך פיל אָנגעהערט.

ער האָט אויך אַלע ווילע געכאַפּט אַ קוק אויפן זיידן, וואָס ער איז אים אַ שטיק טרייסט געווען, זעענדיק, ווי יענער זעט כלל ניט אויס, ווי אַזאַ, וואָס איז גרייט פאַר זיין לעבן בעטלען געשאַנקען, ובפרט ביי תלינים — רחמנות צו דערוועקן. דער זיידע, האָט איציקל געזען, זאָגט ווידוי און די תלינים האַלטן שוין באַלד ביי זייער מלאכה צו פאַרענדיקן.

און טאַקע: באַלד האָבן די תלינים, אָפּפאַרטיקנ־דיק זיך מיט די שטריק, צום הויפּטמאַן, וואָס איז אונטער דער תליה ביי אַ זייט געשטאַנען, אַ וואונק געטאָן: פאַרטיק, מע קאָן צוטרעטן, האָט עס געהייסן.

דעמאָלט האָט דער הויפּטמאַן זיך אַ שטעל געטאָן, שטייף זיך אויסגעצויגן, ווי בעת מיליטערישן פּאַראַד, און אַ געשריי געגעבן אויף אַ קול, אַז אַלע אויפן פּלאַץ פאַרזאַמלטע זאָלן הערן: צו ערע דויטשלאַנדס!... און אַ פויסט האָט ער אַ הויב געטאָן, דעם סימבאָל פון וועלט־פאַרגוואַלדיקונג, און דערביי אַ רעווע געטאָן:

— הייל היטלער!

— הייל! — האָבן אים באַלד די תלינים אָפּגע־ענטפערט. און איינער איז צו ר׳ אהרנען צוגעטראָטן און אים דעם שטריק אויפן האַלדז אָנגעטאָן — רואיק, געלאַסן, ווייל ר׳ אהרן האָט זיך געלאָזט, אָן שום ווידער־שטאַנד. און דער צווייטער האָט דאָס זעלבע געמאַכט מיט איציקלען, אָבער פיל גרעבער, ווי מיט ר׳ אהרנען, ווייל איציקל האָט אויף אַ ווײַלע, צי פון דערשרעק, צי פון עפּעס אַנדערש, זיך אַ וואַקל געטאָן, ווי ניט וועלנ־דיק דעם האַלדז אין תליה־שלייף אַרײַנגעבן.

— שמע ישראל, ה׳ אלהינו ה׳ אחד! — האָט ר׳ אהרן אַ געשריי געטאָן אויף וויפיל זיין אַלט רבניש קול האָט אים געקלעקט, ווען דער האַלדז איז אים שוין אין שטריקל־שלייף אַרײַנגעקומען, און פון דער זייט פון דער יידישער טייל באַפעלקערונג האָבן זיך דערהערט אַ פּאָר איינציקע, שטיל־פאַרשטיקטע שטימען פון אַלטן שוחט און אַלטן שמש, ר׳ אהרנס שטענדיקע באַזוכער, אים אָפּענטפערנדיק:

— ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד...

אויך איציקל האָט בשעת דער קאָפּ איז אים שוין אין שטריק געווען, עפּעס אויסגעשריגן אויף זיין אופן, און געהערט האָט מען, דאַכט זיך:

— לעבן זאָל די וועלט־אויסלייזונג!...

ער האָט אָבער ניט באַוויזן אויסשרייען, ווי דאָס

בענקל פון אונטער זיינע פיס איז מיטאַמאָל אַרויסגע־שטויסן געוואָרן, און ער האָט גענומען כאָרכלען און מיטן גאַנצן קערפּער פּלאַטערן, זיך דרייען, באַמבלען — דאָס, וואָס ביי ר׳ אהרנען איז דאָ צוגעגאַנגען פיל שטילער, ווייל יענער איז ביים ערשטן שטריק־צי גלייך דערשטיקט און אַנטשטומט געוואָרן, און ער האָט נאָך אַ קליין ביסעלע, פּאַמעלעך־פּאַמעלעך, ווי אַ בלאַט אויפן ווינט זיך געהוידעט...

און שוין. דעמאָלט האָט דער פּוילישער טייל עולם, נאָך אַ ווײַלע פאַרגליווערט שטיין, זיך ווידער גענומען צלמען, דערנאָך האָט זיך אָפּגעקערעוועט, איז אַוועק, נישט קאָנענדיק אויף צוריק זיך אומקוקן. און דער יידישער טייל איז גאָר אָן קעפּ געבליבן און מ׳ווייסט נישט, ווי אַזוי ער האָט זיך אַפילו אַהיים דערשלעפּט.

ביידע געהאַנגענע זיינען נאָך לאַנג־לאַנג הענגען געבליבן אַ טאָג און צוויי, ביז אויפן דריטן טאָג איז באַקומען געוואָרן אַ דערלויבעניש זיי אַראָפּנעמען און זיי ברענגען צו קבורה. ווער ס׳האָט געקאָנט קוקן יענע טעג אויף דער תליה, האָט געזען, ווי איינער האָט דעם קאָפּ געהאַלטן עטוואָס אָפּגעבויגן אויף רעכטס, און דער צווייטער — אויף לינקס, ווי גלייך זיי וואָלטן אויף פריער זיך אָפּגערעדט אויך נאָכן הענגען זיך ניט פאַר־לירן און איינס דאָס צווייטע אין אויג האַלטן...

און שוין. מ'האָט זיי ביידע אין איין קבר באַגראָבן. און אַזוי ווי די נייע צרות, וואָס דעם שטעטעלע איז שפּעטער אויסגעקומען אויסצושטיין, האָבן אין די אַלטע געמאַכט פאַרגעסן, האָט מען זיי אַפילו ניט געצאַמט... דאָס בערגל ערד, וואָס אויף זיי, פּוסטעוועט... אָבער ווער ס'דאַרף געדענקען, געדענקט און שפּעטער, ווען בעסערע צייטן וועלן קומען, זעען מיר שוין אַ מצבה דאָרט אויפגעשטעלט, מיט אַ געוויסן אויפשריפט, אין אַלטן יידישן נוסח אַזוי געשריבן:

פ"נ

הקדושים... בחייהם ובמותם לא נפרדו... ה"ה הרב ר' אהרן נולד בשנת... ונתלה בגזרת היטלער ביום הכפורים, ביחד עם נכדו ר' יצחק־איציקל, נולד בשנת... ונתלה בו ביום ובה בשעה בשנת... תנצב"ה.

דאָס איז טייטש:

דאָ ליגן באַהאַלטן פאַר דער הייליקער זאַך אומגעקומענע... דער רב ר' אהרן, געבוירן דעמאָלט און דעמאָלט... און אויפגעהאָנגען געוואָרן אין דער צייט פון היטלערס גזירה אום יום־כיפּור, צוזאַמען מיט זיין אייניקל איציקל, געבוירן... און אויפגעהאַנגען דאָס יאָר... זאָלן זיי רוען אין זעליקייט.

טאַשקענט, 1942.

אויסגאַבעס פון איקוף

דער נסתר — די משפחה מאַשבער (ראָמאַן) — $1.50

איציק פעפער — רויטאַרמייאיש — — — 1.00

א. ראַבאָי — דער יידישער קאַובאָי — — 1.25

ז. וויינפער — דאָס געזאַנג פון אַ גלויביקן — 1.50

יעקב מעסטעל — אונדזער יידיש טעאַטער — 1.00

פרצעס בריוו און רעדעס (גרייט צום דרוק)

ב. עפעלבוים — פאַרלאָשן ליכט (דרוקט זיך)

נ. מייזיל — דורות און תקופות אין דער
יידישער ליטעראַטור — — — — — — — .25

ל. קאָברין — ריווערסייד-דרייוו (דראַמע) — .25

ש. אַפטער — דער בונט און אַנד. דערציילונגען .25

קלמן מרמר — אָנהויב פון דער יידישער
ליטעראַטור אין אַמעריקע (דרוקט זיך)

מ. אָלגין — פאָלק און קולטור — — — — .20

דר. ח. זשיטלאָווסקי: — אונדזער קולטור-ווילן .10

מאַקסים גאָרקי — ווי איך האָב זיך געלערנט
שרייבן — — — — — — — — — .10

דער נסתר — העשל אַנשעלעס — — — — — .5

נ. מייזיל — אייזיק מאיר דיק — — — — .5

נ. מייזיל — דר. ח. זשיטלאָווסקי — — — .5

נ. מייזיל — דער כוח פון יידיש — — — .5

מ. אָלגין — אלף-בית פון איקוף — — — — .5

אַלוועלטלעכער יידישער קולטור-קאָנגרעס — .50

„יידישע קולטור" (חודש-שריפט)
פריערדיקע נומערן צו — — — — — — — .20

אַדרעס:

YCUF, 189 Second Avenue, New York, N. Y.

◆

פרייז 10 סענט

◆

ISBN:0-657-04230-7

YCUF, 189 Second Avenue, New York, 3, N. Y.